

๓. ปุณฺณกमाणวปณฺหณิทุเทส

[๑๒] อเนหํ มุลทสฺสาวิ (อิจฺจายสฺมา ปุณฺณโก)
 อตฺถิ ปณฺเฬน อากมฺ
 กิ นิสฺสีตา อิสฺโย มนฺุชา
 ขตฺติยา พฺรหฺมณา เทวตานํ
 ขณฺณมกปฺปยฺสํ ปุณฺธ โลเก
 ปุณฺณามิ ตํ ภควา พฺรหฺมิ เมตฺ. (๑)

อเนหํ มุลทสฺสาวิณฺติ: เอชา วุจฺจติ ตณฺหา, โย ราโค สํวราโค ฯ เปฯ
 อภิชฺฌา โดโก อกฺขตฺตมฺมุตฺ. สํ เอชา ตณฺหา พุทฺธสฺส ภควโต ปหิณา อฺจุณฺโณมฺมูตา
 ตาสาตฺถกฺกตา อนภาวกฺกตา อายตฺติ อนุปฺปาตมฺมา. คตฺตฺมา พุทฺโธ อนนฺโธ, เอชา
 ปหิณฺตุตา อนนฺโธ. ภควา ตาภเว น อธิษฺติ, อตาภเว น อธิษฺติ, ยเดปฺปี น
 อธิษฺติ, อยเดปฺปี น อธิษฺติ, ปถํสาयปฺปี น อธิษฺติ, นิหฺตายปฺปี น อธิษฺติ, สฺสเปปฺปี
 น อธิษฺติ, ทฺฤเขปฺปี น อธิษฺติ น จตฺติ น เวตฺติ นปฺปเวตฺตํคฺติ อเนหํ. มุลทสฺสาวิณฺติ:
 ภควา มุลทสฺสาวิ หะทฺทสฺสาวิ นิทานทสฺสาวิ สํภวทสฺสาวิ ปภวทสฺสาวิ สํมฺมูจฺจาทสฺสาวิ
 ออาหารทสฺสาวิ อารมฺมณทสฺสาวิ ปจฺจุยทสฺสาวิ สํมฺมุทฺยทสฺสาวิ.

คฺติณิ อกฺขตฺตมฺมูตานิ: โดโก อกฺขตฺตมฺมุตฺ, โทโส อกฺขตฺตมฺมุตฺ, โมโห อกฺขตฺตมฺมุตฺ.

วฺตุตฺตณฺเฬหคฺคํ ภควตา “คฺติณิมาณิ ภิกฺขเว นิทานานิ กมฺมานํ สํมฺมุทฺยาย. กตฺมานิ
 คฺติณิ? โดโก นิทานํ กมฺมานํ สํมฺมุทฺยาย, โทโส นิทานํ กมฺมานํ สํมฺมุทฺยาย, โมโห
 นิทานํ กมฺมานํ สํมฺมุทฺยาย. น ภิกฺขเว โดภเชน กมฺเมเนน โทสฺเชน กมฺเมเนน โมหเชน
 กมฺเมเนน เทวา ปณฺณายนฺติ, มนุสฺสา ปณฺณายนฺติ, ยา วา ปณฺณายนฺติ กาวิ
 สฺสคฺติโย. อถ โห ภิกฺขเว โดภเชน กมฺเมเนน โทสฺเชน กมฺเมเนน โมหเชน
 กมฺเมเนน นิริโย ปณฺณายนฺติ, ติวรจฺฉานโยนิ ปณฺณายนฺติ, ปิตฺติวิธโย ปณฺณายนฺติ. ยา

วา ปณณณปปี กาจิ ทุกคคิโย นีรเย ตีรจฺจนโยนินิ ปีตฺติวิธเย อตฺตภาวากินิพฺพคฺคิยา.
อิมานิ คัณฺธิ อกฺขตมฺภูตานี”ติ ภควา ชานาติ ปสฺสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทหฺสฺสํวํ
๑ เป ๑ สฺมุตฺตยหฺสฺสํวํ.

คัณฺธิ อกฺขตมฺภูตานิ : อโตโก อกฺขตมฺภูตํ, อโทโส อกฺขตมฺภูตํ, อโมโห อกฺขตมฺภูตํ.

วูกฺคตฺตเจหฺตํ ภควตา “คัณฺธิมานิ ๑ เป ๑ น ภิกฺขเว อโตโกเชน กมฺเมเน อโทโสเชน
กมฺเมเน อโมโหเชน กมฺเมเน นีรโย ปณณายติ, ตีรจฺจนโยนินิ ปณณายติ, ปีตฺติวิธโย
ปณณายติ, ยา วา ปณณณปปี กาจิ ทุกคคิโย. อถ โห ภิกฺขเว อโตโกเชน กมฺเมเน
อโทโสเชน กมฺเมเน อโมโหเชน กมฺเมเน เทวา ปณณายนฺติ, มนุสฺสํ ปณณายนฺติ,
ยา วา ปณณณปปี กาจิ สฺสคคิโย เทเว จ มนุสฺสํ จ อตฺตภาวากินิพฺพคฺคิยา.
อิมานิ คัณฺธิ อกฺขตมฺภูตานี”ติ ภควา ชานาติ ปสฺสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทหฺสฺสํวํ ๑ เป ๑
สฺมุตฺตยหฺสฺสํวํ.

วูกฺคตฺตเจหฺตํ ภควตา “เย เกจิ ภิกฺขเว ชมฺมา อกฺขตา อกฺขตภาคิยา อกฺขต-
ปฏฺธิกา, สฺสพฺเพ เต อวิชฺชามฺมุตฺตา อวิชฺชาตโมถฺรณา. อวิชฺชาตมฺมุชฺสาตา สฺสพฺเพ เต
ตมฺมุชฺสาทํ คจฺจนฺตี”ติ ภควา ชานาติ ปสฺสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทหฺสฺสํวํ ๑ เป ๑
สฺมุตฺตยหฺสฺสํวํ.

วูกฺคตฺตเจหฺตํ ภควตา “เย เกจิ ภิกฺขเว ชมฺมา อกฺขตา อกฺขตภาคิยา อกฺขตปฏฺธิกา,
สฺสพฺเพ เต อปฺปมาทมฺมุตฺตา อปฺปมาทตโมถฺรณา. อปฺปมาโท เคสํ ชมฺมานํ อคฺคมกฺขายตี”ติ
ภควา ชานาติ ปสฺสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทหฺสฺสํวํ ๑ เป ๑ สฺมุตฺตยหฺสฺสํวํ.

อถ วา ภควา ชานาติ ปสฺสตี “อวิชฺชา มฺมุตํ สงฺขารานํ, สงฺขารานํ มฺมุตํ
วิญฺเฌณณตฺสํ, วิญฺเฌณณํ มฺมุตํ นามรูปตฺสํ, นามรูปํ มฺมุตํ สฺสพายคณตฺสํ, สฺสพายคณํ
มฺมุตํ สสฺสตฺสํ, สสฺสโต มฺมุตํ เวทนาย, เวทนาย มฺมุตํ ตณฺหา, ตณฺหา มฺมุตํ อฺปาทานตฺสํ,
อฺปาทานํ มฺมุตํ ภวตฺสํ, ภโว มฺมุตํ ชาตฺติยา. ชาติ มฺมุตํ ชรามรณตฺสํ”ติ ภควา ชานาติ
ปสฺสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทหฺสฺสํวํ ๑ เป ๑ สฺมุตฺตยหฺสฺสํวํ.

อถ วา ภควา ชานาติ ปัสสตี “จกฺขุ มฺถํ จกฺขุโรคานํ, โสคํ มฺถํ
โสคโรคานํ, ชานํ มฺถํ ชานโรคานํ, ชิวหา มฺถํ โรคานํ, กาโย มฺถํ กายโรคานํ.
มโน มฺถํ เจตสิกานํ ทุกฺขานนฺ”ติ ภควา ชานาติ ปัสสตี. เอวมฺปิ ภควา มฺลทสฺสํ
เหตฺตสฺสํ นิทานสฺสํ สัมภวสฺสํ ปภวสฺสํ สัมมูจฺจํทสฺสํ อาหารสฺสํ
อารมฺมณสฺสํ ปจฺจยสฺสํ สัมมุตฺตสฺสํติ อนนฺทํ มฺลทสฺสํ.

อิจฺจายสฺมา ปุณฺณโกติ อิจฺจาติ ปทนต์ิ ะเปฯ อายสฺมา ปุณฺณโก.

อตุถิ ปณฺเณน อากมฺมตี: ปณฺเณน อตุถิโก อากโตมฺหิ, ปณฺหํ ปุจฺฉิตฺตฺกามา
อากโตมฺหิ, ปณฺหํ โสคฺกามา อากโตมฺหิตฺติ เอวมฺปิ อตุถิ ปณฺเณน อากมฺ. อถ วา
ปณฺหุคฺคิกานํ ปณฺหํ ปุจฺฉิตฺตฺกามานํ ปณฺหํ โสคฺกามานํ อากมฺ อภิกฺกมฺ อปฺสํกมฺ
ปฺยรฺปาสํ อตุถิตฺติ เอวมฺปิ อตุถิ ปณฺเณน อากมฺ. อถ วา ปณฺหาคโม คฺยฺหํ อตุถิ,
คฺยฺมฺปิ ปหุ วิธํ อตมคฺโค, มยา ปุจฺฉิตํ กเถคฺ วิธชฺเชคฺ “สฺนทสฺสํคฺ ภาณคฺ”
วสฺสํคฺ ภาวนตี เอวมฺปิ อตุถิ ปณฺเณน อากมฺ.

กํ นิสฺสิตา อิสโย มนฺชาติ กํ นิสฺสิตาติ: กํ นิสฺสิตา อาตีตา อตฺถินา
อฺปคฺตา อชฺโชนิสฺสิตา อธิมฺคฺตา. อิสโยติ: อิตฺตินามกา เย เกจิ อิตฺติปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา
อาชฺวกา นิคนฺดา ชฺชิตา ตาปสา. มนฺชาติ: มนฺธสา อฺจฺจนคฺติ กํ นิสฺสิตา อิสโย
มนฺชา.

ขตฺติยา พฺราหฺมณา เทวตานนฺติ ขตฺติยาติ: เย เกจิ ขตฺติยชาติกา. พฺราหฺมณาติ:
เย เกจิ โภวาทิกา. เทวตานนฺติ: อาชฺวกสฺสํกานํ อาชฺวกา เทวตา.
นิคนฺธสฺสํกานํ นิคนฺดา เทวตา. ชฺชิตสฺสํกานํ ชฺชิตา เทวตา. ปรีพฺพชกสฺสํกานํ
ปรีพฺพชกา เทวตา. อวิรฺรทชกสฺสํกานํ อวิรฺรทชกา เทวตา. หคฺคิติกานํ หคฺคิ เทวตา.
อสฺสํสวคิกานํ อสฺสํสว เทวตา. โควคิกานํ คาโว เทวตา. กุกฺกรวคิกานํ กุกฺกรวา เทวตา.
กาควคิกานํ กากา เทวตา. วาสฺสํเทวคิกานํ วาสฺสํเทโว เทวตา. พตฺเทวคิกานํ
พตฺเทโว เทวตา. ปุณฺณภทฺทวคิกานํ ปุณฺณภทฺโท เทวตา. มณฺนิภทฺทวคิกานํ มณฺนิภทฺโท
เทวตา. อคฺคิติกานํ อคฺคิ เทวตา. นาควคิกานํ นาคา เทวตา. สฺปณฺณวคิกานํ

อัสสวณิกาน์ เทวดา. ยถวณิกาน์ ยถา เทวดา. อัสสวณิกาน์ อัสสา เทวดา. คณพพ-
ณิกาน์ คณพพา เทวดา. มหาราชาณิกาน์ มหาราชาโน เทวดา. จันทวนิกาน์
จันทา เทวดา. สूरियณิกาน์ สूरियो เทวดา. อินทวนิกาน์ อินโท เทวดา. พรหมวนิกาน์
พรหมา เทวดา. เทวณิกาน์ เทโว เทวดา. ทิสสวณิกาน์ ทิสสา เทวดา. เย เยธ
ทกขิณียา, เต เตธ เทวตาคิ ขตติยา พุราหุณนา เทวดาน.

ขณมกปปีสุ ปุณฺณ โลเกติ: ขณมฺ อัจฉริย เทยขมโม จีวรบีณฺทปาดเสนา-
ณิกิตานปจฺยเภสธฺชปฏิกขาริ อนนํ ปานํ วคฺถํ ยานํ มาตาคณฺหํ วิเลปนํ เสยฺยาวธฺถํ
ปทํเปยฺยํ. ขณมกปปีสุติ: เยปี ยณฺณํ เณสฺสนฺติ คเวสฺสนฺติ ปริเยสฺสนฺติ จีวร-
บีณฺทปาดเสนาณิกิตานปจฺยเภสธฺชปฏิกขาริ อนนํ ปานํ วคฺถํ ยานํ มาตาคณฺหํ
วิเลปนํ เสยฺยาวธฺถํ ปทํเปยฺยํ. เตปี ยณฺณํ กปฺเปนฺติ. เยปี ยณฺณํ อภิสฺสวโรนฺติ
จีวรบีณฺทปาดเสนาณิกิตานปจฺยเภสธฺชปฏิกขาริ อนนํ ปานํ วคฺถํ ยานํ มาตาคณฺหํ
วิเลปนํ เสยฺยาวธฺถํ ปทํเปยฺยํ, เตปี ยณฺณํ กปฺเปนฺติ. เยปี ยณฺณํ เทนฺติ ยชนฺติ
ปริจฺจชนฺติ จีวรบีณฺทปาดเสนาณิกิตานปจฺยเภสธฺชปฏิกขาริ อนนํ ปานํ วคฺถํ ยานํ
มาตาคณฺหํ วิเลปนํ เสยฺยาวธฺถํ ปทํเปยฺยํ. เตปี ยณฺณํ กปฺเปนฺติ. ปุณฺณติ: ยณฺณา วา
เอเต ปุณฺ. ยณฺณยาชกา วา เอเต ปุณฺ. ทกฺขิณียา วา เอเต ปุณฺ. กถํ ยณฺณา วา
เอเต ปุณฺ? พหุگانํ เอเต ยณฺณา ปุณฺ จีวรบีณฺทปาดเสนาณิกิตานปจฺยเภสธฺชปฏิกขาริ
อนนํ ปานํ วคฺถํ ยานํ มาตาคณฺหํ วิเลปนํ เสยฺยาวธฺถํ ปทํเปยฺยํ. เอวํ ยณฺณา
วา เอเต ปุณฺ.

กถํ ยณฺณยาชกา วา เอเต ปุณฺ? พหุกา เอเต ยณฺณยาชกา ปุณฺ ขตติยา
๑ พุราหุณนา ๑ เวสฺสธํ ๑ สุตฺตา ๑ คหฺนุชา ๑ ปพฺพชิตา ๑ เทวา ๑ มนุสฺสธํ
๑. เอวํ ยณฺณยาชกา วา เอเต ปุณฺ.

กถํ ทกฺขิณียา วา เอเต ปุณฺ? พหุกา เอเต ทกฺขิณียา ปุณฺ สมนพฺราหุณนา
กปณฺทกฺกณฺนิพฺพกยาจกา. เอวํ ทกฺขิณียา วา เอเต ปุณฺ. อธิ โลเกติ:
มนุสฺสธํโลเกติ ขณมกปปีสุ ปุณฺณ โลเก.

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรหฺมา เมตฺตํ ปุจฺฉาติ: คิธฺโส ปุจฺฉา อทิจฺจโรตฺตนา
ปุจฺฉา ทิจฺจธัมมํทนา ปุจฺฉา วิมตฺติเจตฺตนา ปุจฺฉา.

กตมา อทิจฺจโรตฺตนา ปุจฺฉา? ปกคฺคิยา ตถฺยธมฺมํ อณฺเฑวคํ โหติ อทิจฺจํ อตฺตํ
อตฺตํวิคํ อวิญฺญํ อวิภาวคํ, ตตฺถ ฌาณาย ทตฺถนําย ตฺตณําย ตฺตฺตณําย วิญฺญตฺตณําย
วิภาวตฺตณําย ปณฺหํ ปุจฺฉติ. อयํ อทิจฺจโรตฺตนา ปุจฺฉา.

กตมา ทิจฺจธัมมํทนา ปุจฺฉา? ปกคฺคิยา ตถฺยธมฺมํ ฌาณํ โหติ ทิจฺจํ ตฺตํ
ตฺตํวิคํ วิญฺญํ วิภาวคํ. อณฺเฑวคํ ปณฺทิตฺเตหิ สทฺธิํ ธัมมํทนํทณําย ปณฺหํ ปุจฺฉติ.
อโย ทิจฺจธัมมํทนา ปุจฺฉา.

กตมา วิมตฺติเจตฺตนา ปุจฺฉา? ปกคฺคิยา ตตฺถํ ปกฺขนโนํ โหติ วิมตฺติํ ปกฺขนโนํ
เทวพฺพทฺทททาโต “เอวํ นุ โข, น นุ โข, กิณฺนุ โข, กถํ นุ โข”ติ. โส วิมตฺติเจตฺตนา
ปณฺหํ ปุจฺฉติ. อโย วิมตฺติเจตฺตนา ปุจฺฉา. อิทา คิธฺโส ปุจฺฉา.

อปรามิ คิธฺโส ปุจฺฉา: มนุสฺสํปุจฺฉา อมนุสฺสํปุจฺฉา นิมนิตฺตํปุจฺฉา. กตมา
มนุสฺสํปุจฺฉา? มนุสฺสํ พุทฺธํ ภควนํ อุปตฺถกมิตฺวา ปณฺหํ ปุจฺฉนฺติ, ภิกฺขุ ปุจฺฉนฺติ,
ภิกฺขุณีโย ปุจฺฉนฺติ, อุปาสกํ ปุจฺฉนฺติ, อุปาสกิกายํ ปุจฺฉนฺติ, ราชาโน ปุจฺฉนฺติ, ชคคฺคิยา
พฺรามาณํ ปุจฺฉนฺติ, เวสฺสํ ปุจฺฉนฺติ, สุตฺตํ ปุจฺฉนฺติ, คหฺนุจํ ปุจฺฉนฺติ,
ปพฺพชิตา ปุจฺฉนฺติ. อโย มนุสฺสํปุจฺฉา.

กตมา อมนุสฺสํปุจฺฉา? อมนุสฺสํ พุทฺธํ ภควนํ อุปตฺถกมิตฺวา ปณฺหํ ปุจฺฉนฺติ,
นาคา ปุจฺฉนฺติ, สุปฺบณฺณา ปุจฺฉนฺติ, ยกฺขา ปุจฺฉนฺติ, อตฺถรา ปุจฺฉนฺติ, คนฺธพฺพา
ปุจฺฉนฺติ, มหाराชาโน ปุจฺฉนฺติ, อินฺทรา ปุจฺฉนฺติ, พฺรามาโน ปุจฺฉนฺติ, เทวคาคิโย
ปุจฺฉนฺติ. อโย อมนุสฺสํปุจฺฉา.

กตมา นิมนิตฺตํปุจฺฉา? ยํ ภควา รูปํ อภินิมิตฺตํ มโนมยํ สพฺพทฺทททจฺจํ
อหิณฺนทฺธิยํ. โส นิมนิตฺตํ พุทฺธํ ภควนํ อุปตฺถกมิตฺวา ปณฺหํ ปุจฺฉนฺติ. ภควา
วิธชฺเชติ. อโย นิมนิตฺตํปุจฺฉา. อิทา คิธฺโส ปุจฺฉา.

เย เกจิเม อัสโย มนุชาติ เย เกจิเมติ: สัพเพเน สัพพํ สัพพถา สัพพํ อเสถํ
 นิธเสถํ ปริยาทายนวจนเมตํ เย เกจิเมติ. อัสโยติ: อิตินามกา เย เกจิ อิติปพพชฺช
 ปพพชิตา อาชวกา นิกคณฺธา ชฺชิตา ตาปสา. มนุชาติ: มนุสฺสา อูจฺจนตฺติ เย
 เกจิเม อัสโย มนุชา, ปุณฺณกาติ ภควา คํ พฺราหฺมณํ นามเน อาลปติ. ภควาติ
 การวาชวจนเมตํ ฯ เป ฯ สจฺจิกา ปณฺณคฺติ ยทิทํ ภควาติ ปุณฺณกาติ ภควา.

ขตฺติยา พฺราหฺมณา เทวตานนฺติ ขตฺติยาติ: เย เกจิ ขตฺติยชาติกา. พฺราหฺมณาติ:
 เย เกจิ โภวาทิกา. เทวตานนฺติ: อาชวกสวากานํ อาชวกา เทวตา ฯ เป ฯ
 ทิสวาทิกานํ ทิสว เทวตา. เย เยถํ ทกฺขิณฺเยยา, เต เตถํ เทวตาติ ขตฺติยา
 พฺราหฺมณา เทวตาน.

ยณฺณมกปป์ยัสสุ ปุณฺธ โลเกติ: ยณฺณํ อูจฺจติ เทยฺยชฺชโม, จีวรปฺปณฺทปาท-
 เสนาสํคิตานปจฺจยภาสฺสชฺชปฏิกฺขารํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาตาคนฺธํ วิเลปนํ
 เสยฺยวตฺถํ ปทฺธิเปยฺยํ. ยณฺณมกปป์ยัสสุติ: เยปฺปิ ยณฺณํ เอตฺถนฺติ คเวตฺถนฺติ ปริเยตฺถนฺติ
 จีวรปฺปณฺทปาทเสนาสํคิตานปจฺจยภาสฺสชฺชปฏิกฺขารํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาตาคนฺธํ
 วิเลปนํ เสยฺยวตฺถํ ปทฺธิเปยฺยํ, เตปฺปิ ยณฺณํ กปฺเปเนติ. เยปฺปิ ยณฺณํ อภิสงฺขโรนฺติ
 จีวรปฺปณฺทปาทเสนาสํคิตานปจฺจยภาสฺสชฺชปฏิกฺขารํ อนฺนํ ปานํ ฯ เป ฯ เสยฺยวตฺถํ
 ปทฺธิเปยฺยํ, เตปฺปิ ยณฺณํ กปฺเปเนติ. เยปฺปิ ยณฺณํ เทนฺติ ยชนฺติ ปริจฺจชนฺติ
 จีวรปฺปณฺทปาทเสนาสํคิตานปจฺจยภาสฺสชฺชปฏิกฺขารํ อนฺนํ ปานํ ฯ เป ฯ เสยฺยวตฺถํ
 ปทฺธิเปยฺยํ, เตปฺปิ ยณฺณํ กปฺเปเนติ. ปุณฺธติ: ยณฺณา วา เอเต ปุณฺธ ยณฺณยชากา วา
 เอเต ปุณฺธ, ทกฺขิณฺเยยา วา เอเต ปุณฺธ. กถํ ยณฺณา วา เอเต ปุณฺธ ฯ เป ฯ เอวํ
 ทกฺขิณฺเยยา วา เอเต ปุณฺธ. อิทฺ โลเกติ: มนุสฺสโลเกติ ยณฺณมกปป์ยัสสุ ปุณฺธ โลเก.

อาสํสมานา ปุณฺณเก อิตถตฺตนฺติ อาสํสมานาติ: รูปปฏฺฐิตาภํ อาสํสมานา
 สทฺทปฏฺฐิตาภํ อาสํสมานา คนฺชปฏฺฐิตาภํ อาสํสมานา รสปฏฺฐิตาภํ อาสํสมานา

โณฏฐพพปฏิธารํ อาตัมมมานา ปคฺคปปฏิธารํ อาตัมมมานา ชนปฏิธารํ อาตัมมมานา
 ยถปปฏิธารํ อาตัมมมานา อิตฺถริยปฏิธารํ อาตัมมมานา ขตฺติยมหาลาตฺถเก
 อคฺคภาวปฏิธารํ อาตัมมมานา พฺรหฺมณฺณมหาลาตฺถเก อคฺคภาวปฏิธารํ อาตัมมมานา
 คหปคฺคิมหาลาตฺถเก อคฺคภาวปฏิธารํ อาตัมมมานา จาคุมหาราชิกเณฺฐ เทเวณฺฐ
 อคฺคภาวปฏิธารํ อาตัมมมานา คาวคิเณฺฐ เทเวณฺฐ ... ยามเณฺฐ เทเวณฺฐ ... คุตฺติเณฺฐ
 เทเวณฺฐ ... นิมฺมานรคิณฺฐ เทเวณฺฐ ... ปรนิมฺมิตฺตวคฺคิณฺฐ เทเวณฺฐ ... พฺรหฺมกายิเณฺฐ เทเวณฺฐ
 อคฺคภาวปฏิธารํ อาตัมมมานา อิจฺจมนานา ตาปฺปียมานา ปคฺคยมานา ปิหฺยมานา
 อภิขปฺปมานาติ อาตัมมมานา.

ปฺนุณฺณก อิตฺถคฺคตฺตนิ: เอตฺถ อคฺคภาวาวินิพฺพคฺคิ อาตัมมมานา เอตฺถ
 ขตฺติยมหาลาตฺถเก อคฺคภาวาวินิพฺพคฺคิ อาตัมมมานา เอตฺถ พฺรหฺมณฺณมหาลาตฺถเก
 อคฺคภาวาวินิพฺพคฺคิ อาตัมมมานา เอตฺถ คหปคฺคิมหาลาตฺถเก อคฺคภาวาวินิพฺพคฺคิ
 อาตัมมมานา เอตฺถ จาคุมหาราชิกเณฺฐ เทเวณฺฐ อคฺคภาวาวินิพฺพคฺคิ อาตัมมมานา เอตฺถ
 คาวคิเณฺฐ เทเวณฺฐ...เอตฺถ ยามเณฺฐ เทเวณฺฐ... เอตฺถ คุตฺติเณฺฐ เทเวณฺฐ... เอตฺถ นิมฺมานรคิณฺฐ
 เทเวณฺฐ... เอตฺถ ปรนิมฺมิตฺตวคฺคิณฺฐ เทเวณฺฐ... เอตฺถ พฺรหฺมกายิเณฺฐ เทเวณฺฐ อคฺคภาวาวินิ
 พฺพคฺคิ อาตัมมมานา อิจฺจมนานา ตาปฺปียมานา ปคฺคยมานา ปิหฺยมานา อภิขปฺปมานาติ
 อาตัมมมานา ปฺนุณฺณก อิตฺถคฺคตฺต.

ขรํ สีตา ยถฺยณฺมกปฺปยิสฺสุติ: ขรานนฺตฺติตา พฺยาขินนฺตฺติตา มรณนฺตฺติตา
 โสภปริเทวทฺทุกฺขโทมนสฺสุปายาณนฺตฺติตา. ยเทว เต ขานนฺตฺติตา, ตเทว เต ขรานนฺตฺติตา.
 ยเทว เต ขรานนฺตฺติตา, ตเทว เต พฺยาขินนฺตฺติตา. ยเทว เต พฺยาขินนฺตฺติตา, ตเทว เต
 มรณนฺตฺติตา. ยเทว เต มรณนฺตฺติตา, ตเทว เต โสภปริเทวทฺทุกฺขโทมนสฺสุปายาณนฺตฺติตา.
 ยเทว เต โสภปริเทวทฺทุกฺขโทมนสฺสุปายาณนฺตฺติตา, ตเทว เต คคินนฺตฺติตา. ยเทว เต
 คคินนฺตฺติตา, ตเทว เต อปฺปคคินนฺตฺติตา. ยเทว เต อปฺปคคินนฺตฺติตา. ตเทว เต
 ปฏินฺทฺขินนฺตฺติตา, ยเทว เต ปฏินฺทฺขินนฺตฺติตา, ตเทว เต ภวณนฺตฺติตา. ยเทว เต ภวณนฺตฺติตา,
 ตเทว เต ตํสํารนฺตฺติตา. ยเทว เต ตํสํารนฺตฺติตา, ตเทว เต วฏฺฐนฺตฺติตา อาตฺติตา
 อตฺถนฺนา อปฺปคคา อชฺโณตฺติตา อธิมฺมคคาติ. ขรํ สีตา. ยถฺยณฺมกปฺปยิสฺสุ. เตนวาท ภคฺวา:—

เย เกจิเม อัสโย มนุชา (ปุณฺณกาทิ ภควา)
 ขคฺคิยา พุราหฺมณา เทวดานํ
 ยณฺณมกปฺปยิสฺส ปุณฺณ โลกเก
 อาตฺถึมานา ปุณฺณก อิตฺถคฺคํ
 ชรี ดีตา ยณฺณมกปฺปยิสฺสติ.

[๑๕] เย เกจิเม อัสโย มนุชา (อิจฺจายสฺมา ปุณฺณโก)
 ขคฺคิยา พุราหฺมณา เทวดานํ
 ยณฺณมกปฺปยิสฺส ปุณฺณ โลกเก
 กจฺจิสฺส เต ภควา ยณฺณปเถ อปฺปมตฺตา
 อตารุ^๑ ชาตฺถจ ชรณฺจ มารีส
 ปุณฺณามิ ตํ ภควา พฺรหฺมิ เมตํ. (๓)

เย เกจิเม อัสโย มนุชาติ เย เกจิเมติ: ๖ เป ๖

กจฺจิสฺส เต ภควา ยณฺณปเถ อปฺปมตฺตาติ กจฺจิสฺสติ: สํสยปฺปจฺฉา วิมตฺติปฺปจฺฉา
 เทวพุทฺธปฺปจฺฉา อเนกํสํปจฺฉา “เอวํ นุ โข, น นุ โข, กิณฺณุ โข, กถํ นุ โข”ติ
 กจฺจิสฺส. เตติ: ยณฺณยาสกา อจฺจณฺติ. ภควาติ: คารวาทิจฉนเมตํ ๖ เป ๖ สจฺฉิกา
 ปณฺณยคฺคิ, ยทิตํ ภควาติ กจฺจิสฺส เต ภควา. ยณฺณปเถ อปฺปมตฺตาติ: ยณฺณโยเยว
 อจฺจจติ ยณฺณปโด. ยดา อริยมคฺโค อริยปโด เทวมคฺโค เทวปโด พุทฺธมคฺโค
 พุทฺธปโด. เอวเมว ยณฺณโยเยว อจฺจจติ ยณฺณปโด. อปฺปมตฺตาติ: ยณฺณปเถ
 อปฺปมตฺตา สกฺกจฺจการิโน สํสจฺจการิโน อจฺจจิตการิโน อนินฺตณฺณคฺคิโน อนิกฺขิตฺตจฺฉนฺหา
 อนิกฺขิตฺตจฺฉรา ตจฺจจริตา ตพฺพพฺพดา ตคฺคจฺจตา ตณฺนิหฺนา ตปฺโปปฺปนา ตปฺปพฺพการา
 ตทริปฺปคฺคา ตทริปฺปคฺเคยยาติ เตปฺปี ยณฺณปเถ อปฺปมตฺตา. เยปฺปี ยณฺณํ เอตฺถนฺติ คเวตฺถนฺติ
 ปริเยตฺถนฺติ จีวรปฺปณฺทปาทเสนาตฺถนฺติตฺถนฺตปจฺจยเกตฺถนฺตปจฺจยาริ อณฺณํ ปาณํ วคฺคํ
 ยานํ มาตาคณฺธํ วิเตปฺปํ เสยฺยวาสถํ ปทฺธิเปยฺยํ สกฺกจฺจการิโน สํสจฺจการิโน ๖ เป ๖
 ตทริปฺปคฺเคยยา. เตปฺปี ยณฺณปเถ อปฺปมตฺตา. เยปฺปี ยณฺณํ อภิสจฺจโรนฺติ จีวรปฺปณฺทปาท--

เสนาสนคิณานปจฺยเภสธฺชปฺริกฺขารํ อนุํ ปาณํ วตุลํ ยานํ มาตาคนฺธํ วิเลปนํ
 เสยฺยาวสฺสํ ปทีเปยฺยํ สํกุกฺกการิโน ๑เป ๑ ศทฺธิปเตยฺยา. เตปี้ ยณฺณปเด อปฺปมคฺตา.
 เยปี้ ยณฺณํ เทนฺติ ยชนฺติ ปฺริจฺชนฺติ จัรวรปิ่นฺทปาทเสนาสนคิณานปจฺยเภสธฺช-
 ปฺริกฺขารํ อนุํ ปาณํ วตุลํ ยานํ มาตาคนฺธํ วิเลปนํ เสยฺยาวสฺสํ ปทีเปยฺยํ
 สํกุกฺกการิโน ๑เป ๑ ศทฺธิปเตยฺยา. เตปี้ ยณฺณปเด อปฺปมคฺตาติ กจฺจิสฺสุ เต
 ภควา ยณฺณปเด อปฺปมคฺตา.

อตารุํ ชาตฺตฺยจ ทรณฺจ มารีสาติ: ชรามรณํ อตฺริสฺสุ อุตฺตฺริสฺสุ ปตฺริสฺสุ
 สํมคฺคิณมัสฺสุ วิตฺติวคฺคิสฺสุ. มารีสาติ: ปียวณํ ครอบฺณํ สํการวสฺสปฺตฺริสฺสุสํวณเมตํ
 มารีสาติ อตารุํ ชาตฺตฺยจ ทรณฺจ มารีสฺ.

ปุจฺณามิ ตํ ภควา พฺรหฺมา เมตฺตฺติ ปุจฺณามิ ตฺนฺติ: ปุจฺณามิ ตํ ยาจามิ ตํ
 อชฺเชตฺตํ ตํ ปสฺสํเทมิ ตํ กถยสฺสํ เมตฺติ ปุจฺณามิ ตํ. ภควาติ: คารวาทิวนเมตํ
 ๑เป ๑ สจฺฉนิกา ปณฺณตฺติ, ยทฺทํ ภควาติ. พฺรหฺมา เม ตฺนฺติ: พฺรหฺมา อจฺฉิขาทิ
 เทตฺตํ ปณฺณเปหิ ปณฺณเปหิ วิวราหิ วิชฺชาหิ อุตฺตฺตํกโรหิ ปกาตฺตํหิติ ปุจฺณามิ
 ตํ ภควา พฺรหฺมา เม ตํ. เตนฺนาห ใต้ พฺราหฺมโณ:—

เย เกจฺจเม อิตฺโธ มนุสฺสา (อิจฺจายสฺสฺมา ปุณฺณโก)

ชคฺคิยา พฺราหฺมณา เทวตานํ

ยณฺณมกปฺปยิสฺสุ ปุณฺณ โดเก

กจฺจิสฺสุ เต ภควา ยณฺณปเด อปฺปมคฺตา

อตารุํ ชาตฺตฺยจ ทรณฺจ มารีสฺ

ปุจฺณามิ ตํ ภควา พฺรหฺมา เมตฺตฺติ.

[๑๕] อาสํสนฺติ^๑ โถมยฺนติ อภิขปฺนติ ชุหนฺติ (ปุณฺณกาคิ ภควา)

กามภิขปฺนติ ปณฺธิจฺจ ลาภํ

เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา

นาตฺริสฺสุ ชาตฺตฺยจ ทรณฺจ พฺรหฺมา. (๔)

อาสีสนฺติ โถมยฺหติ อภิขปฺปนฺติ ชุหนฺตฺติ อาสีสนฺตฺติ: รูปปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. สทฺทปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. คณฺหปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. รสฺปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. โฉฏฺฐพฺพปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. ปุคฺคปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. ทารปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. ชนปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. ยสฺปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. อิตฺถสฺสยปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. ชคฺติยมหาธํมฺมกฺกุเต อคฺคภาวปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. พฺราหฺมณฺมหาธํมฺมกฺกุเต... คหปฺติมหาธํมฺมกฺกุเต อคฺคภาวปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ. จาคฺคหฬาราชิกะสฺส เทวสฺส ๆ เปฯ พฺราหฺมกฺกายิกะสฺส เทวสฺส อคฺคภาวปฺปิตาภํ อาตฺตฺตฺติ อิจฺฉนฺติ สํทียนฺติ ปคฺคยนฺติ ปิทยนฺตฺติ อาตฺตฺตฺติ.

โถมยฺหตฺติ: ยณฺณํ วา โถเมนฺติ ผลํ วา โถเมนฺติ ทกฺขิณฺเยยฺเย วา โถเมนฺติ. กถํ ยณฺณํ โถเมนฺติ? ปิยํ^๑ ทินฺนํ มนํ ทินฺนํ ปณฺณํ ทินฺนํ กาเสน ทินฺนํ กปฺปิยํ ทินฺนํ วิเจยฺย ทินฺนํ อนวชฺชํ ทินฺนํ อภินฺนํ ทินฺนํ ททํ จิตฺตํ ปสาทิตนฺติ โถเมนฺติ กิตฺเตนฺติ วนฺณเณนฺติ ปตฺตฺตฺติ. เอวํ ยณฺณํ โถเมนฺติ.

กถํ ผลํ โถเมนฺติ? อิทฺโธทธานํ รูปปฺปิตาโก ภวิสฺสํติ... สทฺทปฺปิตาโก ภวิสฺสํติ... คณฺหปฺปิตาโก ภวิสฺสํติ... รสฺปฺปิตาโก ภวิสฺสํติ... โฉฏฺฐพฺพปฺปิตาโก ภวิสฺสํติ... ชคฺติยมหาธํมฺมกฺกุเต พฺราหฺมณฺมหาธํมฺมกฺกุเต ๆ เปฯ พฺราหฺมกฺกายิกะสฺส เทวสฺส อคฺคภาวปฺปิตาโก ภวิสฺสํตฺติ โถเมนฺติ กิตฺเตนฺติ วนฺณเณนฺติ ปตฺตฺตฺติ. เอวํ ผลํ โถเมนฺติ.

กถํ ทกฺขิณฺเยยฺเย โถเมนฺติ? ทกฺขิณฺเยยฺยา ชาตฺตมฺปนฺนา โคคฺคตมฺปนฺนา อชฺฌายกา มนฺตชฺรา ตินฺณํ เวทานํ ปารคฺค สนิชฺชนฺทกฺกุณฺณํ สํกฺขรปฺปเกทานํ อิตฺติหาสฺสพฺพจฺมานํ ปทกา เวยฺยากรณฺนา โดกฺกายตฺมมหาปฺริสฺตกฺกุณฺณสฺส อนวยาติ, วัตฺตราคา วา รากวินฺยาย วา ปฐฺปิพนฺนา, วัตฺโทสา วา โสธวินฺยาย วา ปฐฺปิพนฺนา, วัตฺโมหา วา โมหวินฺยาย วา ปฐฺปิพนฺนา, สทฺทชาตมฺปนฺนา สิตฺตมฺปนฺนา สมาริตมฺปนฺนา ปณฺณวตมฺปนฺนา วิมฺมุคฺตมฺปนฺนา วิมฺมุคฺตฺติยาณทสฺสณฺณมฺปนฺนาติ โถเมนฺติ กิตฺเตนฺติ วนฺณเณนฺติ ปตฺตฺตฺติ. เอวํ ทกฺขิณฺเยยฺเย โถเมนฺตฺติ อาตฺตฺตฺติ โถมยฺหติ.

อภิขปฺปนฺตฺติ: รูปปฺปิตาภํ อภิขปฺปนฺติ. สทฺทปฺปิตาภํ อภิขปฺปนฺติ. คณฺหปฺปิตาภํ อภิขปฺปนฺติ. รสฺปฺปิตาภํ อภิขปฺปนฺติ. โฉฏฺฐพฺพปฺปิตาภํ อภิขปฺปนฺติ. ชคฺติยมหาธํมฺมกฺกุเต

อศตภาวปฏิตาภิ อภิขปฺพนติ ฯ เป ฯ พุรหมกายิเกตุ เทเวตุ อศตภาวปฏิตาภิ
 อภิขปฺพนตฺติ อาตฺตนิติ โอมยนิติ อภิขปฺพนติ.

จุฬนตฺติ: จุฬนติ เทนติ ยชนติ ปริจฺจชนติ จัรวปฺนิชฺชปาตเตนาคณิกิตานปฺจย-
 เภตฺตชฺชปริกฺขาริ อนฺนํ ปาณํ วตฺถํ ยานํ มาตาคณฺหํ วิเลปนํ เสงฺยยาวตฺถํ ปทฺธิเปยฺยนิติ
 อาตฺตนิติ โอมยนิติ อภิขปฺพนติ จุฬนติ. ปุณฺณเถภาติ: ภควา ทํ พฺราหฺมณํ นามเณ
 อาตปติ ภควาติ คารวาทิจฉนเมตํ ฯ เป ฯ ยทิตํ ภควาติ ปุณฺณเถภาติ ภควา.

กามาภิขปฺพนติ ปฏิจฺจ ลาภนติ: รูปปฏิตาภิ ปฏิจฺจ กามเ อภิขปฺพนติ
 สทฺทปฏิตาภิ ปฏิจฺจ กามเ อภิขปฺพนติ ฯ เป ฯ พุรหมกายิเกตุ เทเวตุ อศตภาวปฏิตาภิ
 ปฏิจฺจ กามเ อภิขปฺพนติ ปชปฺพนตฺติ กามาภิขปฺพนติ ปฏิจฺจ ตาภิ.

เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา นาตริสฺสุ ชาตฺยชนฺติ พุรุมฺมิตี เตติ: ยณฺณยชกา
 อฺจุจฺจนติ. ยาชโยคาติ: ยาชโยเคตุ ยุตฺตา ปยุตฺตา อายุตฺตา สฺมายุตฺตา ศฺจจฺริตา
 ศพฺพหฺฤตา ศกฺครฺกตา คณฺนิณฺนา คปโปภา คปปพฺภารว คตฺธิมฺมุตา คตฺธิปเคยฺยยาติ
 เต ยาชโยคา. ภวราครตฺตาติ: ภวราโค อฺจุจฺจติ คณฺหา, โย ภเวตุ ภวฺจฺจนโห
 ภวราโค ภวณฺนติ ภวคณฺหา ภวตฺติเนโห ภวปฺปาดิ ภวปริพาโห ภวมฺจุจฺจนา ภวชฺโณธฺนํ.
 ภวราเคน ภเวตุ รตฺตา คิทฺธา คิริตา มฺจุจฺจนา อชฺโณธฺนนา ลกฺคา ลกฺคิตา
 ปตฺติพฺพุทฺธาติ เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา.

นาตริสฺสุ ชาตฺยชนฺติ พุรุมฺมิตี: เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา ชาตฺยชรามรณํ
 นาตริสฺสุ น อฺจุตฺตริสฺสุ น ปตฺตริสฺสุ น สมฺคิฏฺถมฺมิตฺสุ น อฺวิคฺคิตฺตฺสุ ชาตฺยชรามรณา
 อนิกฺขนฺตา อนิสฺสํฐา อนตฺติกฺกนฺตา อธมฺคิฏฺถนฺตา อวิคฺคิฏฺถนฺตา อนฺโตะชาตฺยชรามรเณ
 ปริวคฺคณฺติ. อนฺโตะสํสํวเร ปริวคฺคณฺติ. ชาตฺยยา อนุคฺคา ชราย อนุสํฐา
 พฺยาธินา อภิภฺตฺตา มรเณน อพฺภาทฺตา อตาณา อเตณา อสฺสธนา อสฺสธนํภฺตฺตาติ
 พุรุมฺมิ อาจิกฺขามิ เทธมฺมิ ปณฺณเปมฺมิ ปฏฺฐเปมฺมิ วิจฺจามิ วิภจฺจามิ อฺจุตฺตานํกโรมิ
 ปกาธมฺมิตี เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา, นาตริสฺสุ ชาตฺยชนฺติ พุรุมฺมิ. เตนาน ภาควา:—

อาลัสนฺติ โณมยฺนฺติ อภิขปฺนฺติ ชุหนฺติ (ปุณณกาคิ ภควา)
 กามภิขปฺนฺติ ปฏิจฺจ ตาภํ
 เต ยาชโยคา ภวราครตฺตา
 นาตรัสฺสุ ชาตฺตฺชนฺติ พุรุหมฺติ.

[๑๖] เต เจ นาตรัสฺสุ ยาชโยคา (อิจฺจายสฺมา ปุณฺณโก)
 ยณฺเณหิ ชาตฺตฺชนฺติ ชรณฺจ มารีส
 อถ โก จรติ เทวมนุสฺสโลเก
 อตาริ ชาตฺตฺชนฺติ ชรณฺจ มารีส
 ปุณฺณามิ ตํ ภควา พุรุหิ เมตํ. (๕)

เต เจ นาตรัสฺสุ ยาชโยคาติ: เต ยณฺเณยชกา ยาชโยคา ภวราครตฺตา
 ชาตฺตฺชนฺติ นาตรัสฺสุ น อุตฺตรัสฺสุ น ปตฺริสฺสุ น สํมตฺติกมิตฺสุ น วัตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ,
 ชาตฺตฺชนฺติ อนิกฺขนฺตา อนิสฺสํชฺชา อนตฺติกนฺตา อตฺตฺตฺกนฺตา อตฺตฺตฺตฺตฺตฺ,
 อนฺโตชาตฺตฺชนฺติ, อนฺโตสฺสํชฺชา อนฺโตสฺสํชฺชา อนฺโตสฺสํชฺชา. ชาตฺตฺชา อนฺตฺตา
 ชรณฺจ อนฺตฺตฺตา พุยาธินา อภิภูตา มรณฺเนน อพฺพาหตา อตฺตาณา อตฺเตนา อตฺตฺตฺนา
 อตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺติ เต เจ นาตรัสฺสุ ยาชโยคา.

อิจฺจายสฺมา ปุณฺณโกติ อิจฺจาติ ปทสนฺติ ฯ เป ฯ อายสฺมา ปุณฺณโก.

ยณฺเณหิ ชาตฺตฺชนฺติ ชรณฺจ มารีสชาติ ยณฺเณหิตฺติ: ยณฺเณหิ ปุณฺณเตหิ ยณฺเณหิ
 วิวิเชหิ ยณฺเณหิ ปุณฺณหิ. มารีสชาติ: ปิยวณฺํ คุรวณฺํ สํการวสฺสํปตฺติสฺสํชฺชาวณฺเมตํ
 มารีสชาติ ยณฺเณหิ ชาตฺตฺชนฺติ ชรณฺจ มารีส.

อถ โก จรติ เทวมนุสฺสโลเก อตาริ ชาตฺตฺชนฺติ ชรณฺจ มารีสชาติ: อถ โก
 เอโส สํเทวเก โลเก สํมารเก สํพุทฺธมเก สํสํมณพฺราหฺมณฺนิยา ปชาย สํเทวมนุสฺสํชฺชา
 ชาตฺตฺชนฺติ อตฺติ อุตฺตรติ ปตฺติ สํมตฺติกมิตฺติ วัตฺตฺตฺตฺตฺตฺ. มารีสชาติ: ปิยวณฺํ คุรวณฺํ
 สํการวสฺสํปตฺติสฺสํชฺชาวณฺเมตํ มารีสชาติ อถ โก จรติ เทวมนุสฺสโลเก อตาริ ชาตฺตฺชนฺติ
 ชรณฺจ มารีส.

ปุจฉามิ ตं ภควา พุริ เมตฺตํ ปุจฉามิ ตํ ยาจามิ ตं
 อชฺฌเมตฺตํ ตํ ปสาเทมิ ตํ, กถยตฺตํ เมตฺตํ ปุจฉามิ ตํ. ภควาติ: ตถาวาจิวนเมตฺ
 ๑เป ๑ ตจฺฉิกา ปณฺณตฺติ, ยทิตํ ภควาติ. พุริ เมตฺตํ: พุริ อจฺฉิภาหิ เทตฺหิ
 ปณฺณเปหิ ปฏฺฐเปหิ วิจฺจาหิ วิฆาหิ อุตฺตํกโรหิ ปกาเสหิ ปุจฉามิ ตํ ภควา
 พุริ เมตฺ. เตนหา โส พฺราหฺมणे:—

เต เจ นาควีสํ ยาชโยคา (อิจฺจาเยตฺมา ปุณฺณโก)
 ยณฺเฒหิ ชาตฺตญฺจ ชรณฺจ มารีตํ
 อต โโก จรหิ เทวมนุสฺสโตเก
 อตาริ ชาตฺตญฺจ ชรณฺจ มารีตํ
 ปุจฉามิ ตํ ภควา พุริ เมตฺตํ.

[๑๗] สงฺขาย โลกสฺมี ปโรปรานิ (ปุณฺณกาทิ ภควา)
 ยสฺสสยฺชิตํ นตฺถิ กุหฺลยฺจ โลก
 สนฺโต วิธูโม อนฺโฆ นิราโส
 อตาริ โส ชาตฺตชนฺติ พุริ. (๖)

สงฺขาย โลกสฺมี ปโรปรานํติ: สงฺขา อจฺฉติ ฌานํ. ยา ปณฺญา ปชานหา
 ๑เป ๑ อโมโห ฌมฺมวฺจโย ตมฺมาทิจฺฉิ. ปโรปรานํติ: โอวํ อจฺฉติ ตกฺคตภาโว.
 ปริ อจฺฉติ ปรรคตภาโว. โอวํ อจฺฉติ ตกรูเปทธานาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ. ปริ
 อจฺฉติ ปรรูเปทธานาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ. โอวํ อจฺฉติ ฌ อชฺฌตฺติกานิ อายตฺตานิ,
 ปริ อจฺฉติ ฌ พาหิรานิ อายตฺตานิ. โอวํ อจฺฉติ มนุสฺสโตโก. ปริ อจฺฉติ เทวโตโก.
 โอวํ อจฺฉติ กามชาตฺ, ปริ อจฺฉติ รูปชาตฺ อรูปชาตฺ. โอวํ อจฺฉติ กามชาตฺ
 รูปชาตฺ. ปริ อจฺฉติ อรูปชาตฺ. สงฺขาย โลกสฺมี ปโรปรานํติ: ปโรปรานิ อนิจฺจโต
 สงฺขาย, ทุกฺขโต ๑เป ๑ ไรคโต ๑เป ๑ คณฺทโต ๑เป ๑ ตตฺถโต ๑เป ๑ นิสฺสํรณโต
 สงฺขาย ชานิตฺวา ตฺถยิตฺวา ตฺริยิตฺวา วิภาวียิตฺวา วิญฺญตํ กตฺวาติ สงฺขาย โลกสฺมี
 ปโรปรานิ. ปุณฺณกาทิ ภควาติ ปุณฺณกาทิ: ภควา ตํ พฺราหฺมณํ นามเณ อาตปติ.
 ภควาติ: คารวาชฺวณเมตํ ๑เป ๑ ยทิตํ ภควาติ ปุณฺณกาทิ ภควา.

ยสฺสลิขิตํ นคฺฉิ กุหิณฺจ โลกเกติ ยสฺสาติ: อรหโต ชีณาสถวสฺส. อธิษฺติณฺติ:
คณฺหิณฺชิตํ ทิฏฺฐิณฺชิตํ มานิณฺชิตํ กิเลสฺสิณฺชิตํ กามิณฺชิตํ.^๑ ยสฺสลิเม อธิษฺติตา นคฺฉิ
น สํนฺติ น สํวิชฺชนฺติ นปฺตพฺภนฺติ, ปหีนา สํมุจฺฉินฺนา ฐปฺสํนฺตา ปฏิปฺสํสํทฺธา
อภพฺพปฺปคฺคิตา ฌาณคฺคินา ททฺธมา. กุหิณฺจติ: กุหิณฺจิ กิณฺหิณฺจิ กคฺฉิณฺจิ อชฺฌมคฺคํ วา
พหิทฺฐา วา อชฺฌมคฺคพหิทฺฐา วา. โลกเกติ: อปายโตเก ๖ เปว อายคณฺโตเกติ
ยสฺสลิขิตํ นคฺฉิ กุหิณฺจิ โลก.

สนฺโต วิฐโม อนฺโฆ นิราโส อตาริ โส ชาติขรณฺติ พฺรุมีติ สนฺโตติ:
ราคสฺสํ สํนคฺคตา สมนฺโต, โทสสฺสํ สํนคฺคตา สมนฺโต, โมหสฺสํ สํนคฺคตา สมนฺโต,
โกธสฺสํ ... อุปฺนาสสฺสํ ... มกฺขสฺสํ ... ปพาสสฺสํ ... อิตฺถาย... มจฺฉนฺนียสฺสํ ... มายาย...
ธํมฺมเยยฺยสฺสํ ... อมฺภสฺสํ ... สํรามฺภสฺสํ ... มานสฺสํ ... อติมานสฺสํ ... มทสฺสํ ...
ปมาทสฺสํ ... สํพฺพกิเลสํ ... สํพฺพทฺตจฺจุจฺจิตานํ ... สํพฺพทฺธรณํ ... สํพฺพปริพาหณํ ...
สํพฺพสํนฺตาปณํ ... สํพฺพากุสฺสธํมฺมิกขารณํ สํนคฺคตา สมิคฺคตา ฐปฺสํมิคฺคตา
วิชฺฌมาคฺคตา นิพฺพุตคฺคตา วิคคคฺคตา ปฏิปฺสํสํทฺธคฺคตา สมนฺโต อุปฺนสฺมนฺโต ฐปฺนสฺมนฺโต
นิพฺพุโต ปฏิปฺสํสํทฺธโรติ สมนฺโต. วิฐโมติ: กายทฺตจฺจุจฺจิตํ วิฐุมิตํ วิชฺฌมิตํ โสสฺสํ
วิโสสฺสํ พฺยณฺตํกตํ. วจฺจํทฺตจฺจุจฺจิตํ มโนทฺตจฺจุจฺจิตํ วิฐุมิตํ วิชฺฌมิตํ โสสฺสํ วิโสสฺสํ
พฺยณฺตํกตํ. ราโค วิฐุมิโต วิชฺฌมิโต โสสฺสํโต วิโสสฺสํโต พฺยณฺตํกโต, โทโส...
โมโห... โกโธ... อุปฺนาสโม... มกฺโข... ปพาสโม... อิตฺถา... มจฺฉนฺนีย... มายา...
ธํมฺมเยยฺย... อมฺภโม... สํรามฺภโม... มาโน... อติมานโม... มโต... ปมาโม... สํพฺเพ
กิเลสา... สํพฺเพ ทฺตจฺจุจฺจิตา... สํพฺเพ ทฺธรา...สํพฺเพ ปริพาหา... สํพฺเพ สํนฺตาปนา...
สํพฺพากุสฺสธํมฺมิกขารณํ วิฐุมิตา วิชฺฌมิตา โสสฺสํตา วิโสสฺสํตา พฺยณฺตํกตา. อปฺป^๒
โกโร, วุจฺจติ ฐโม.

มาโน หิ เค พฺราหฺมณ ชาริภาโร

โกโร ฐโม ภสฺสุมฺนิ โมสวชฺ

สิวฺวหา สฺสุชา หทยํ^๓ ไชยฺยจฺจํ

อคฺคตา สฺสุทฺธโต ปริสสฺสํ ไชยฺย.

อัมปิ ทฬหาการเหิ โกโธ ชายติ “อนตุลฺ เม จรฺ”ติ โกโธ ชายติ, “อนตุลฺ
 เม จรฺ”ติ โกโธ ชายติ, “อนตุลฺ เม จริสฺสํ”ติ โกโธ ชายติ, “บิยฺสฺสํ เม
 มนาปฺสฺสํ อนตุลฺ จริ ๑ เป ๑ อนตุลฺ จริ ๑ เป ๑ อนตุลฺ จริสฺสํ”ติ โกโธ
 ชายติ. “อปปิยฺสฺสํ เม มนาปฺสฺสํ อตุลฺ จริ ๑ เป ๑ อตุลฺ จริ ๑ เป ๑ อตุลฺ
 จริสฺสํ”ติ โกโธ ชายติ. อฏฺฐาเน วา ปน โกโธ ชายติ. โย เอเววไป จิตฺตสฺส
 อาสาโต ปฏิสาโต ปฏิฆํ ปฏิวิโรโธ โกโป ปโกโป สมฺปโกโป โทโส ปโทโส
 สมฺปโทโส จิตฺตสฺส พฺยาปคฺติ มโนปโทโส โกโธ กุสฺสณา กุสฺสณิตคฺคํ โทโส
 ทุสฺสณา ทุสฺสณิตคฺคํ พฺยาปคฺติ พฺยาปชฺชณา พฺยาปชฺชณิตคฺคํ วิโรโธ ปฏิวิโรโธ
 จณฺทิกกํ อสฺสุโรโป^๑ อนคฺคตมนคฺคา จิตฺตสฺส. อมฺ ๑ จจฺจติ โกโธ.

อัมปิ โภธสฺส อหิมคฺคตปรีตคฺคา เวทิตพฺพา, อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ
 จิตฺตาวิตกฺรณมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว มุชฺชกฺดานวิกฺกานโน โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ
 โกโธ มุชฺชกฺดานวิกฺกานมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว หนุสฺสณฺโณ โหติ. อตุลฺ กณฺจิก
 กาลํ โกโธ หนุสฺสณฺโณมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว สรฺสฺสวาจฺญจฺจวโร โหติ. อตุลฺ
 กณฺจิก กาลํ โกโธ สรฺสฺสวาจฺญจฺจวโรมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว ทิสฺสวาทิสฺสวาทิโลกโน
 โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ ทิสฺสวาทิสฺสวาทิโลกนมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว
 ทณฺทสฺสคฺคอปฺรามสฺสโน โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ ทณฺทสฺสคฺคอปฺรามสฺสนมคฺโค โหติ,
 น ๑ ตาว ทณฺทสฺสคฺคอปฺพุทฺทกิริโย โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ ทณฺทสฺสคฺคอปฺพุทฺทกิริย-
 นมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว ทณฺทสฺสคฺคอปฺนิปาตโน โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ
 ทณฺทสฺสคฺคอปฺนิปาตนมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว ฉินฺนวิจฺฉินฺนกรโณ^๒ โหติ. อตุลฺ กณฺจิก
 กาลํ โกโธ ฉินฺนวิจฺฉินฺนกรนมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว สมฺภวชนปฺปติภวชนโน โหติ.
 อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ สมฺภวชนปฺปติภวชนมคฺโค โหติ, น ๑ ตาว อจฺจมฺภา-
 ปกทฺธโน โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ อจฺจมฺภาปกทฺธนมคฺโค โหติ, น ๑
 ตาว อจฺจวตฺตปนาถโน^๓ โหติ. อตุลฺ กณฺจิก กาลํ โกโธ อจฺจวตฺตปนาถนมคฺโค โหติ, น ๑

๑ ก. อสฺสุโรโป ๒ ก. ฉินฺนวิจฺฉินฺนกรโณ ๓ ฉ.ม. อจฺจวตฺตปนาถโน

ดาว สัพพจากปริจจาคณจีโต^๑ โหติ. ยโต โกโช ปรี ปุคคัง มาเตตฺวา อุตฺตานัง
 มาเตติ. เอตฺตาวตฺตา โกโช ปรมุสฺสทกโต ปรมเวปฺปตฺตปฺปตฺโต โหติ. ยตฺตได้^๒ โหติ
 โกโช ปหิโน สมฺมุณฺโณ ฐปฺปณฺโต ปฏิปตฺตทฺธา อภพฺพปฺปตฺติโก ฌาณคฺคินา
 ททฺโธ. ได้ วุจฺจติ วิฐโม.

โกธสฺส ปห็นตฺตา วิฐโม โกธวตฺตสฺส ปรีชฌาตฺตฺตา วิฐโม โกธเหตฺสฺส
 ปรีชฌาตฺตฺตา วิฐโม โกธเหตฺสฺส อฺปฺมุณฺณตฺตา^๓ วิฐโม. อนฺโฆติ: ราโค นฺโฆ,
 โทโส นฺโฆ, โมโห นฺโฆ, โกโช นฺโฆ, อฺปฺนาโห นฺโฆ ฯ เปฯ สัพพากุสฺสตาภิสงฺขารรา
 นฺโฆ. ยตฺเตเต นฺโฆ ปหิณา สมฺมุณฺณา ฐปฺปณฺตา ปฏิปตฺตทฺธา อภพฺพปฺปตฺติกา
 ฌาณคฺคินา ททฺธมา, ได้ วุจฺจติ อนฺโฆ.

นินฺวาโสติ: อาสา วุจฺจติ คณฺหา. โย ราโค สํวราโค ฯ เปฯ อภิขฺมา โลโภ
 อกฺกตฺตมฺมํ, ยตฺเตตฺตา อาสา คณฺหา ปหิณา สมฺมุณฺณา ฐปฺปณฺตา ปฏิปตฺตทฺธา
 อภพฺพปฺปตฺติกา ฌาณคฺคินา ททฺธมา, ได้ วุจฺจติ นินฺวาโส. ชาตฺติ: ยา เตสํ เตสํ
 สกฺขานํ คมฺหิ คมฺหิ สกฺขนิกาเย ชาติ สกฺขชาติ โยกฺกนฺติ นิพฺพคฺติ อภินิพฺพคฺติ
 ขนฺธานํ ปาคุภาโว อายคฺคานํ ปฏิธาโก. ขราติ: ยา เตสํ เตสํ สกฺขานํ คมฺหิ
 คมฺหิ สกฺขนิกาเย ขรา ชฺรณฺตา ขณฺทิจฺจํ ปาติจฺจํ วตฺติคฺคตา อายฺโย สํหานิ
 อินฺทฺรียานํ ปรีปาโก. สนฺโต วิฐโม อนฺโฆ นินฺวาโส อตฺตริ โส ชาติขรณฺติ พฺรุมฺมิติ:
 โย สนฺโต ๑ วิฐโม ๑ อนฺโฆ ๑ นินฺวาโส ๑, ได้ ชาติขรณฺมณํ อตฺตริ อุตฺตริ
 ปตฺติ สมตฺติกมฺมิ วิตฺติวตฺตยฺยติ พฺรุมฺมิ อจฺจิกฺขามิ เทธมฺมิ ปณฺณเปมฺมิ ปฏฺฐเปมฺมิ วิจฺจามิ
 วิจฺจามิ อุตฺตานํโกวมิ ปกาสธมฺมิติ สนฺโต วิฐโม อนฺโฆ นินฺวาโส, อตฺตริ ได้ ชาติขรณฺติ
 พฺรุมฺมิ. เตนหา ภคฺวา:—

สงฺขาย โสภณํ ปโรปรานิ (ปุณณกาทิ ภคฺวา)

ยตฺตติยฺยํ นตฺติ กุหิณฺณจิ โสเก

ต้นโต วิฐโม อนันโต นิราโส
อตาริ ได้ ชาติขรรคิ พุรุหมัตติ.

สห คาสาปริโยธานา ฯ เป ฯ ปณฺชติโก ภควนฺตํ นมสฺสฺมาโน นิสฺสินโน โหติ
“สฺสฺสฺสา เม ภนฺเต ภควา, สฺสาวกโหมสฺสฺมัตติ.”

ปฺนณฺณกมาณวปณฺณหานิทฺเตโส ตติโย.

๔. เมตตคฺคมาณวปณฺณหานิทฺเตโส

[๑๙] ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรหฺมา เมตฺ (อิจฺจาเยสฺมา เมตตคฺค)
มณฺเฑวามิ ตํ เวทคฺคํ ภาวิตตตํ
กุโธ นุ ทุกฺขา สมนฺทาคตา อิม
เย เกจิ โลกสฺสุมิมเนกรูปา. (๑)

ปุจฺฉามิ ตํ ภควา พฺรหฺมา เมตฺตคฺคิ ปุจฺฉามัตติ: คิธฺโส ปุจฺฉา อทฺธิจฺจฺชิตฺตนา
ปุจฺฉา ทฺธิจฺจ
ปกฺคิยา ลกฺขณํ อณฺเฑวาคํ โหติ อทฺธิจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ณฺณาย ทสฺส
อทฺธิจฺจ

กตฺมา ทฺธิจฺจ
คฺค
ทฺธิจฺจ

กตฺมา วิมฺติจฺจ
ทวฺวพฺพทฺทวฺว “เอวํ นุ โส, น นุ โส, กิณฺนุ โส, กถํ นุ โส”ติ, ได้ วิมฺติจฺจฺจฺจฺจ
ปณฺณํ ปุจฺฉติ; อญฺ วิมฺติจฺจ

๓. ปุณณกมาณวปัญหานิทเทศ^๑

ว่าด้วยปัญหาของปุณณกมาณพ

[๑๒] (ท่านปุณณกะทูลถาม ดังนี้)

ข้าพระองค์มีปัญหาคะทูลถาม จึงมาเฝ้าพระองค์
ผู้ไม่มีต้นหาเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็นมูล
ฤาษี มนุषะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้
อาศัยอะไร จึงพากันบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด (๑)

คำว่า พระองค์ผู้ไม่มีต้นหาเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็นมูล อธิบายว่า
ต้นหาตรัสเรียกว่า เหตุให้หวั่นไหว ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ชลช
อภิขณา อกุศลมูลคือโลภะ^๒

ต้นหาเหตุให้หวั่นไวนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงละได้เด็ดขาดแล้ว
ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี
เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่าไม่มีต้นหาเหตุให้หวั่นไหว
เพราะพระองค์ทรงละต้นหาเหตุให้หวั่นไหวได้แล้ว จึงชื่อว่าผู้ไม่มีต้นหาเหตุให้หวั่น
ไหว พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหวั่นไหว คือ ไม่ทรงสะเทือน ไม่เคลื่อนไหว ไม่สะท้าน
ไม่สั่นสะท้าน เพราะได้ลาภ เพราะเสื่อมลาภบ้าง เพราะได้ยศ เพราะเสื่อมยศบ้าง
เพราะสรรเสริญ เพราะนินทาบ้าง เพราะสุข เพราะทุกข์บ้าง รวมความว่า พระ
องค์ผู้ไม่มีต้นหาเหตุให้หวั่นไหว

ว่าด้วยกุศลมูลและอกุศลมูล ๓

คำว่า ผู้มีปกติเห็นมูล อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคผู้มีปกติเห็นมูล คือ
ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นต้นเหตุ ทรงเห็นการเกิดขึ้น ทรงเห็นแดนเกิด ทรงเห็นสมุฏฐาน
ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณฺ์ ทรงเห็นปัจจัย ทรงเห็นเหตุเกิด

^๑ ขุ.ส. ๒๕/๑๐๕๐-๑๐๕๕/๕๓๓-๕๓๔

^๒ ดูรายละเอียดที่ข้อ ๒/๕๐-๕๑

อกุศลมูล ๓ ประการ คือ

๑. อกุศลมูลคือโลภะ
๒. อกุศลมูลคือโทสะ
๓. อกุศลมูลคือโมหะ

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ เหล่านี้ ดันเหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. โลภะ เป็นดันเหตุให้เกิดกรรม
๒. โทสะ เป็นดันเหตุให้เกิดกรรม
๓. โมหะ เป็นดันเหตุให้เกิดกรรม

ภิกษุทั้งหลาย เพราะกรรมที่เกิดจากโลภะ เพราะกรรมที่เกิดจากโทสะ เพราะกรรมที่เกิดจากโมหะ เทวดามนุษย์ หรือสุคติอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ปรากฏ ที่แท้แล เพราะกรรมที่เกิดจากโลภะ เพราะกรรมที่เกิดจากโทสะ เพราะกรรมที่เกิดจากโมหะ นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย หรือทุคติอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ปรากฏเพื่อความบังเกิดแห่งอัตภาพในนรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย อกุศลมูล ๓ ประการนี้” พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าผู้มีปกติ เห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง

กุศลมูล ๓ ประการ คือ

๑. กุศลมูลคืออโลภะ
๒. กุศลมูลคืออโทสะ
๓. กุศลมูลคืออโมหะ

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ดันเหตุให้เกิดกรรม ๓ ประการนี้ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เพราะกรรมที่เกิดจากอโลภะ เพราะกรรมที่เกิดจากอโทสะ เพราะกรรมที่เกิดจากอโมหะ นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย หรือ ทุคติอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่ปรากฏ ที่แท้แล เพราะกรรมที่เกิดจากอโลภะ

เพราะกรรมที่เกิดจากอโทสะ เพราะกรรมที่เกิดจากอโมหะ เทวดา มนุษย์ หรือ สัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ปรากฏเพื่อความบังเกิดแห่งอัตภาพในเทวดา มนุษย์ กุศลมูล ๓ ประการนี้”^๑ พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น พระผู้มีพระภาค เชื่อว่าผู้มีปกติเห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอกุศล เป็นส่วนอกุศล เป็นฝ่ายอกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนมีอวิชชา เป็นมูลราก มีอวิชชาเป็นแหล่งรวม ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดมีอวิชชาอันอรหัตตมรรค กำจัดได้ ล้วนถึงความเพิกถอน”^๒ พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น พระผู้มีพระภาค เชื่อว่าผู้มีปกติเห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความไม่ประมาท เป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอด แห่งธรรมเหล่านั้น” พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น พระผู้มีพระภาค เชื่อว่าผู้มีปกติเห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็นว่า “อวิชชาเป็นมูลแห่งสังขาร สังขารเป็นมูลแห่งวิญญาน วิญญานเป็นมูลแห่งนามรูป นามรูปเป็นมูลแห่งสฬายตนะ สฬายตนะเป็นมูลแห่งผัสสะ ผัสสะเป็นมูลแห่งเวทนา เวทนาเป็นมูลแห่งตัณหา ตัณหาเป็นมูลแห่งอุปาทาน อุปาทานเป็นมูลแห่งภพ ภพเป็นมูลแห่งชาติ ชาติเป็นมูลแห่งชราและมรณะ” พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็น พระผู้มีพระภาค เชื่อว่าผู้มีปกติเห็นมูล ฯลฯ ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็นว่า “จักขุประสาทเป็นมูลแห่งโรคตา โสตประสาทเป็นมูลแห่งโรคหู ฆานประสาทเป็นมูลแห่งโรคจมูก ชิวหาประสาท เป็นมูลแห่งโรคลิ้น กายประสาทเป็นมูลแห่งโรคกาย” พระผู้มีพระภาคทรงรู้ ทรงเห็นว่า “มโนประสาทเป็นมูลแห่งทุกข์ทางใจ”

^๑ อนุ.ติก.(แปล) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๘

^๒ ส.นิ. ๑๖/๒๒๓/๒๕๐

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าผู้มีปกติเห็นมูล ทรงเห็นเหตุ ทรงเห็นต้นเหตุ ทรงเห็นการเกิดขึ้น ทรงเห็นแดนเกิด ทรงเห็นสมุฏฐาน ทรงเห็นอาหาร ทรงเห็นอารมณ์ ทรงเห็นปัจจัย ทรงเห็นเหตุเกิด อย่างนี้บ้าง รวมความว่า พระองค์ผู้ไม่มีต้นเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็นมูล

คำว่า **ดังนี้** ในคำว่า **ท่านปัญณกะทูลถาม ดังนี้** เป็นบทสนธิ ฯลฯ^๑ รวมความว่า ท่านปัญณกะทูลถาม ดังนี้

คำว่า **ข้าพระองค์มีปัญหาคะทูลถาม จึงมาเฝ้า** อธิบายว่า ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา จึงมาเฝ้า คือ ข้าพระองค์ต้องการถามปัญหา จึงมาเฝ้า ข้าพระองค์ต้องการฟังปัญหา จึงมาเฝ้า รวมความว่า ข้าพระองค์มีปัญหาคะทูลถาม จึงมาเฝ้า

อีกนัยหนึ่ง ข้าพระองค์ต้องการปัญหา คือ ต้องการถามปัญหา ต้องการฟังปัญหา จึงมาเฝ้า คือ เข้ามา เข้ามาเฝ้า เข้ามานั่งเฝ้า รวมความว่า ข้าพระองค์มีปัญหาคะทูลถาม จึงมาเฝ้า อย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง พระองค์ทรงมีความต้องการปัญหาจึงเสด็จมา คือ แม้พระองค์ก็ทรงเป็นผู้องอาจ ทรงสามารถ ทรงสมควรเพื่อตรัส วิสัชนา ชี้แจง ทรงกล่าวถึงปัญหาที่ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว อธิบายว่า ขอพระองค์ ทรงภาชนะนี้ รวมความว่า ข้าพระองค์มีปัญหาคะทูลถาม จึงมาเฝ้า อย่างนี้บ้าง

คำว่า **อาศัยอะไร** ในคำว่า **ฤาษี มนุषะ ... อาศัยอะไร** อธิบายว่า อาศัย คือ หวัง เยื่อใย เข้าใกล้ พัวพัน น้อมใจเชื่ออะไร

คำว่า **ฤาษี** อธิบายว่า คนพวกใดพวกหนึ่งที่บวชเป็นฤาษี ได้แก่ อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ดาบส เรียกชื่อว่าฤาษี

พวกมนุษย์ดรัสเรียกว่า มนุषะ^๒ รวมความว่า ฤาษี มนุषะ ... อาศัยอะไร

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๘/๗๓

^๒ มนุषะ คือผู้ที่เกิดจากพระมนู (ขุ.ม.อ. ๑/๒๖)

คำว่า กษัตริย์ ในคำว่า กษัตริย์ พราหมณ์ ... แก่เทวดาทั้งหลาย ได้แก่ คนพวกใดพวกหนึ่งที่เกิดในวรรณะกษัตริย์

คำว่า พราหมณ์ ได้แก่ คนพวกใดพวกหนึ่ง ผู้กล่าวอ้างว่าตนเป็นผู้เจริญ

ว่าด้วยเทวดา

คำว่า แก่เทวดาทั้งหลาย อธิบายว่า พวกอาชีวก เป็นเทวดาของสาวกของอาชีวก พวกนิครนถ์ เป็นเทวดาของสาวกของนิครนถ์ พวกชฎิล เป็นเทวดาของสาวกของชฎิล พวกปริพาชก เป็นเทวดาของสาวกของปริพาชก พวกดาบส เป็นเทวดาของสาวกของดาบส ช้าง เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ม้า เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต โค เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต สุนัข เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต กา เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ทำววาสูเทพ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต พลเทพ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ทำวปุณณภัทร เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ทำวณัณภัทร เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ไฟ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต นาค เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ครุฑ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ยักษ์ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต อสูร เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต คนธรรพ์ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ทำวมหาราช เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต พระจันทร์ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต พระอาทิตย์ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต พระอินทร์ เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต พรหม เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต ทิศทั้งหลาย เป็นเทวดาของพวกประพตีสัตถ์พรต คน สัตว์ และสิ่งเหล่าใด ผู้ควรแก่ทักษิณของชนเหล่าใด คน สัตว์ และสิ่งเหล่านั้น เป็นเทวดาของชนเหล่านั้น รวมความว่า กษัตริย์ พราหมณ์ ... แก่เทวดาทั้งหลาย

คำว่า จำนวนมากในโลกนี้ ... จึงพากันบูชาญ อธิบายว่า ไทยธรรม ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป เรียกว่า ญ

คำว่า **จึงพากันบูชายัญ** อธิบายว่า คนแม่เหล่านี้อาบน้ำ สรงสนาน ค้นหา เสาะหา ยัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป คนแม่เหล่านั้น เชื่อว่าบูชายัญ

คนแม่เหล่านีให้ สละ บริจาคจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลาณปัจจัย
เภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก
เครื่องประทีป คนแม่เหล่านั้น ชื่อว่าบุชายัญญ

คำว่า **จำนวนมาก** อธิบายว่า ยัญเหล่านี้มาก ผู้บูชายัญก็มาก ผู้ควรแก้
ทักษิณานั้นก็มาก

ยัญเหล่านั้นมาก อย่างไร

ยัณฺเฐลำนี คื จีวร บิณฺฑบฏ เสนาสนะ คิลานปัจจยเกสัชบริขาร ช้าว น้า
ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป มี
มากแก่ชนจำนวนมาก ยัณฺเฐลำนั ชื่อว่ามาก อย่างนี้บ้าง

ผู้บูชาญี่นั้มาก คือ กษัตริย์ก็มาก พราหมณ์ก็มาก แพศย์ก็มาก ศูทรก็มาก
คฤหัสถ์ก็มาก บรรพชิตก็มาก เทวดาและมนุษย์ก็มาก ผู้บูชาญี่นั้มาก อย่างนี้บ้าง

บุคคลผู้ควรทักขิณาเหล่านั้นมาก อย่างไร

คือ บุคคลผู้ควรทักษิณาเหล่านั้น มีมากมาย คือ สมณะก็มาก พราหมณ์ก็มาก คนกำพร้าก็มาก คนเดินทางก็มาก วณิพกก็มาก และยาจกก็มาก บุคคลผู้ควรทักษิณาเหล่านั้น ชื่อว่ามาก อย่างนี้บ้าง

คำว่า **ในโลกนี้** คือ ในมนุษยโลก รวมความว่า จำนวนมากในโลกนี้ ...
จึงพากันบูชาตัณหา

ว่าด้วยการถาม ๓

คำว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด อธิบายว่า

คำว่า ขอลุลถาม ได้แก่ การถาม ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อทำให้ชัดเจนในสิ่งที่ยังไม่เคยเห็น
๒. การถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้ว
๓. การถามเพื่อตัดความสงสัย

การถามเพื่อทำให้ชัดเจนในสิ่งที่ยังไม่เคยเห็น เป็นอย่างไร

คือ โดยปกติลักษณะใด ตนยังไม่รู้ ยังไม่เห็น ยังมิได้เทียบเคียง ยังมิได้พิจารณา ยังมิได้ทำให้กระจ่าง ยังมิได้ทำให้แจ่มแจ้ง ก็ถามปัญหาเพื่อรู้ เพื่อเห็น เพื่อเทียบเคียง เพื่อพิจารณา เพื่อทำให้ลักษณะนั้นแจ่มแจ้ง นี่ชื่อว่าการถามเพื่อทำให้ชัดเจนในสิ่งที่ยังไม่เคยเห็น

การถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้ว เป็นอย่างไร

คือ โดยปกติลักษณะใด ตนรู้ เห็น เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว ก็ถามปัญหา เพื่อเทียบเคียงลักษณะนั้นกับบัณฑิตอื่น นี่ชื่อว่าการถามเพื่อเทียบเคียงในสิ่งที่เคยเห็นแล้ว

การถามเพื่อตัดความสงสัย เป็นอย่างไร

คือ โดยปกติบุคคลเป็นผู้เล่นไปสู่ความสงสัย เล่นไปสู่ความเคลือบแคลง เกิดความคิดเป็นสองแง่ว่า “เป็นอย่างนี้หรือไม่หนอ เป็นอะไรหรือ เป็นอย่างไรหนอ” เขาก็ถามปัญหา เพื่อตัดความสงสัย นี่ชื่อว่าการถามเพื่อตัดความสงสัย เหล่านี้ชื่อว่าการถาม ๓ อย่าง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามของมนุษย์
๒. การถามของอมมนุษย์
๓. การถามของรูปเนรมิต

การถามของมนุษย์ เป็นอย่างไร

คือ พวกมนุษย์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้วทูลถามปัญหา คือ พวก ภิกษุก็ทูลถาม ภิกษุณีก็ทูลถาม อุบาสกก็ทูลถาม อุบาสิกา ก็ทูลถาม พระราชาก็ทูลถาม กษัตริย์ก็ทูลถาม พราหมณ์ก็ทูลถาม แพศย์ก็ทูลถาม ศูทรก็ทูลถาม คฤหัสถ์ก็ทูลถาม บรรพชิตก็ทูลถาม นี่ชื่อว่าการถามของมนุษย์

การถามของอมนุษย์ เป็นอย่างไร

คือ พวกอมนุษย์เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้วทูลถามปัญหา คือ พวกนาคก็ทูลถาม ครุฑก็ทูลถาม ยักษ์ก็ทูลถาม อสุรก็ทูลถาม คนธรรพ์ก็ทูลถาม ท้าวมหาราชก็ทูลถาม พระอินทร์ก็ทูลถาม พระพรหมก็ทูลถาม เทวดาก็ทูลถาม นี่ชื่อว่าการถามของอมนุษย์

การถามของรูปเนรมิต เป็นอย่างไร

คือ พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตพระรูปใด ซึ่งสำเร็จด้วยพระทัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกอย่าง มีอินทรีไม่บกพร่อง พระรูปเนรมิตนั้น เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าแล้ว ก็ทูลถามปัญหา พระผู้มีพระภาคทรงวิสัชนา นี่ชื่อว่าการถามของรูปเนรมิต เหล่านี้ชื่อว่าการถามอีก ๓ อย่าง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ตน
๒. การถามเพื่อประโยชน์ผู้อื่น
๓. การถามเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ในภพปัจจุบัน
๒. การถามเพื่อประโยชน์ในภพหน้า
๓. การถามเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามเพื่อประโยชน์ที่ไม่มีโทษ
๒. การถามเพื่อประโยชน์ที่ปราศจากกิเลส
๓. การถามเพื่อประโยชน์ที่ผุดผ่อง

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงอดีต
๒. การถามถึงอนาคต
๓. การถามถึงปัจจุบัน

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงเรื่องภายใน
๒. การถามถึงเรื่องภายนอก
๓. การถามถึงเรื่องทั้งภายในและภายนอก

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงกุศลธรรม
๒. การถามถึงอกุศลธรรม
๓. การถามถึงอัพยากตธรรม

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงชั้น
๒. การถามถึงธาตุ
๓. การถามถึงอายตนะ

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงสติปัญญา
๒. การถามถึงสัมมปปธาน
๓. การถามถึงอิทธิบาท

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงอินทรีย์
๒. การถามถึงพละ
๓. การถามถึงโพชฌงค์

การถามอีก ๓ อย่าง คือ

๑. การถามถึงมรรค
๒. การถามถึงผล
๓. การถามถึงนิพพาน

คำว่า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานั้น อธิบายว่า ข้าพระองค์ขอลุลถาม พระองค์ คือ ลุลขอ ลุลอัญเชิญ ลุลขอให้ทรงประกาศว่า “ขอพระองค์โปรดตรัส บอกลุลปัญหานี้แก่ข้าพระองค์เถิด” รวมความว่า ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้

คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นคำกล่าวโดยความเคารพ ฯลฯ คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นสังคิกปัญญัตติ^๑

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๔๖-๔๘

คำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด** อธิบายว่า ขอโปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงลุลถามว่า

(ท่านปุลณกะลุลถาม ดังนี้)

ข้าพระองค์มีปัญหาลุลถาม จึงมาเฝ้าพระองค์
ผู้ไม่มีตณหาเหตุให้หวั่นไหว ผู้มีปกติเห็นมูล
ฤๅษี มนุชะ กษัตริย์ และพราหมณ์จำนวนมากในโลกนี้
อาศัยอะไร จึงพากันบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

[๑๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุลณกะ)

ฤๅษี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้
จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย
ปุลณกะ ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้
อาศัยชราจึงพากันบูชาัญญ (๒)

คำว่า **บางพวกเหล่านี้** ในคำว่า **ฤๅษี มนุชะ ... บางพวกเหล่านี้** ได้แก่ทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมด ทุกอย่าง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือโดยประการทั้งปวง คำว่า **บางพวกเหล่านี้** นี้เป็นคำกล่าวรวม ๆ ไว้ทั้งหมด

คำว่า **ฤๅษี** อธิบายว่า คนพวกใดพวกหนึ่งที่บวชเป็นฤๅษี ได้แก่ อาชีวก นิครนถ์ ชฎิล ดาบส เรียกชื่อว่าฤๅษี

พวกมนุษย์ ตรัสเรียกว่า มนุชะ รวมความว่า **ฤๅษี มนุชะ ... บางพวกเหล่านี้**

คำว่า **ปุลณกะ** เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นคำกล่าวโดยความเคารพ ฯลฯ คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นสังคิกาบัญญัติ^๑ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ

คำว่า **กษัตริย์** ในคำว่า **กษัตริย์ พราหมณ์ ... แก่เทวดาทั้งหลาย** ได้แก่ คนพวกใดพวกหนึ่งที่เกิดในวรรณะกษัตริย์

คำว่า **พราหมณ์** ได้แก่ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้กล่าวอ้างว่าตนเป็นผู้เจริญ

คำว่า **แก่เทวดาทั้งหลาย** อธิบายว่า พวกอาชีวกเป็นเทวดาของสาวกของ อาชีวก ฯลฯ ทิศทั้งหลายเป็นเทวดาของพวกประพตติศาพรด คน สัตว์และสิ่ง เหล่าใด ผู้ควรแก่ทักษิณของชนเหล่าใด คน สัตว์และสิ่งเหล่านั้นเป็นเทวดาของ ชนเหล่านั้น^๒ รวมความว่า **กษัตริย์ พราหมณ์ ... แก่เทวดาทั้งหลาย**

คำว่า **จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชา** อธิบายว่า ไทยธรรม ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย เครื่องประทีป เรียกว่า ยัญ

คำว่า **พากันบูชา** อธิบายว่า ชนแม่เหล่าใดแสวงหา ค้นหา เสาะหา ยัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป ชนแม่เหล่านั้น ชื่อว่าบูชา

ชนแม่เหล่าใดปรุ้งแต่งยัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน- ปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ฯลฯ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป ชนแม่เหล่านั้น ชื่อว่าบูชา

ชนแม่เหล่าใด ให้ สละ บริจาคยัญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ฯลฯ ที่นอน ที่พักอาศัย เครื่องประทีป ชน แม่เหล่านั้นก็ชื่อว่าบูชา

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๔๖-๔๘

^๒ ดูรายละเอียดข้อ ๑๒/๔๗

คำว่า **จำนวนมาก** อธิบายว่า ยัญเหล่านั้น มีมาก ผู้บูชายัญเหล่านี้มีมาก หรือบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณามีมากอย่างนี้

คำว่า **ในโลกนี้** ได้แก่ ในมนุษยโลก รวมความว่า จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญ

คำว่า **หวัง** ในคำว่า **ปุณณะ ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้** อธิบายว่า หวัง คือ ต้องการ ยินดี प्रारब्ध มุ่งหมาย มุ่งหวังการได้รูป การได้เสียง การได้กลิ่น การได้รส การได้โผฏฐัพพะ การได้บุตร การได้ทรัพย์ การได้ยศ การได้ความเป็นใหญ่ การได้อัตภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาล การได้อัตภาพในตระกูลพราหมณ์มหาศาล การได้อัตภาพในตระกูลคหบดีมหาศาล การได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชิกา ... ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ... ในหมู่เทพชั้นยามา ... ในหมู่เทพชั้นดุสิต ... ในหมู่เทพชั้นนิมมานรดี ... ในหมู่เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี การได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา รวมความว่า หวัง

คำว่า **ปุณณะ... ความเป็นอย่างนี้** อธิบายว่า หวัง คือ ต้องการ ยินดี प्रारब्ध มุ่งหมาย มุ่งหวังการบังเกิดอัตภาพในสถานเหล่านี้ คือ การบังเกิดอัตภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาลนี้ การบังเกิดอัตภาพในตระกูลคหบดีมหาศาลนี้ การบังเกิดอัตภาพในหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชิกาเหล่านี้ การบังเกิดอัตภาพในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์เหล่านี้ ... ในหมู่เทพชั้นยามาเหล่านี้ ... ในหมู่เทพชั้นดุสิตเหล่านี้ ... ในหมู่เทพชั้นนิมมานรดีเหล่านี้ ... ในหมู่เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีเหล่านี้ ... ในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกาเหล่านี้ รวมความว่า ปุณณะ ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้

คำว่า **อาศัยขราจึงพากันบูชายัญ** อธิบายว่า อาศัยขรา คือ อาศัยพยาธิ อาศัยมรณะ อาศัยโสกะ ปรีเทวทุกขโทมนัสอุปายาส

ชนเหล่านั้นอาศัยชาติจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยขราจึงบูชายัญเพราะเหตุนี้

ชนเหล่านั้นอาศัยขราจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยพยาธิจึงบูชายัญเพราะเหตุนี้

ชนเหล่านั้นอาศัยพยาธิจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยมรณะจึงบูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยมรณะ จึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยโสภปริเทว-
ทุกขโทมนัสอุปายาสจึงบูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยโสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส จึงบูชายัญเพราะเหตุใด
ชนเหล่านั้นอาศัยคติจึงบูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยคติจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยอุปบัติจึง
บูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยอุปบัติจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยปฏิสนธิจึง
บูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยปฏิสนธิจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยภพจึง
บูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยภพจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยสงสารจึง
บูชายัญเพราะเหตุนั้น

ชนเหล่านั้นอาศัยสงสารจึงบูชายัญเพราะเหตุใด ชนเหล่านั้นอาศัยวัฏฏะจึง
บูชายัญเพราะเหตุนั้น คือ หวัง เยื่อใย เข้าใกล้ พัวพัน น้อมใจเชื่อ รวมความว่า
อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ)

ฤาษี มนุषะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้
จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย
ปุณณกะ ชนเหล่านั้นหวังความเป็นอย่างนี้
อาศัยชราจึงพากันบูชายัญ

[๑๔] (ท่านปัญณกะทูลถาม ดังนี้)

ฤาษี มนุषะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้
จำนวนมากในโลกนี้ พากันบูชาญญแก่เทวดาทั้งหลาย
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้นิรทุกข์
ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชาญญ
ได้ข้ามชาติและชราได้บ้างไหม
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด (๓)

คำว่า บางพวกเหล่านี้ ในคำว่า ฤาษี มนุषะ ... บางพวกเหล่านี้ อธิบายว่า
ฯลฯ^๑

คำว่า บ้างไหม ในคำว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ... ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่
ประมาทในการบูชาญญ ... บ้างไหม เป็นคำถามด้วยความสงสัย เป็นคำถาม
ด้วยความข้องใจ เป็นคำถาม ๒ แ่ง เป็นคำถามมีแง่มุมหลายหลากว่า “อย่างนี้
หรือหนอ มิใช่หรือหนอ เป็นอะไรเล่าหนอ เป็นอย่างไรเล่าหนอ” รวมความว่า
บ้างไหม

คนผู้บูชาญญตรัสเรียกว่า ชนเหล่านั้น

คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า พระ
ผู้มีพระภาค นี้ เป็นลัทธิบัญญัติ^๒ รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ชน
เหล่านั้น ... บ้างไหม

คำว่า ผู้ไม่ประมาทในการบูชาญญ อธิบายว่า ญญนั้นแหละตรัสเรียกว่า
ทางแห่งญญ เปรียบเหมือนนริยมัคคชื่อว่าทางแห่งอริยะ เทวมัคคชื่อว่าทางแห่ง
เทวะ พรหมมัคคชื่อว่าทางแห่งพรหม ฉนได ญญก็ชื่อว่าทางแห่งญญ ฉนนัน
เหมือนกัน

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๑๓/๔๒

^๒ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๔๖-๔๘

คำว่า **ผู้ไม่ประมาท** อธิบายว่า ผู้ไม่ประมาท คือ ผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อกำไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ ในทางแห่งยัญญ ได้แก่ เทียวไปเพื่อยัญญนั้น มากไปด้วยยัญญนั้น หนักในยัญญนั้น เอนไปทางยัญญนั้น โอนไปทางยัญญนั้น โนมไปทางยัญญนั้น น้อมใจไปทางยัญญนั้น มีทางแห่งยัญญนั้นเป็นใหญ่ รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ... ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญญ

ชนแม่เหล่าใดแสวงหา คันหา เสาะหายัญญคือจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป เป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ทำติดต่อก ฯลฯ มีทางแห่งยัญญนั้นเป็นใหญ่ ชนแม่เหล่านั้น ชื่อว่าไม่ประมาทในการบูชายัญญ

ชนแม่เหล่าใดปรุ้งแต่งยัญญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป เป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ฯลฯ มีทางแห่งยัญญนั้นเป็นใหญ่ ชนแม่เหล่านั้น ชื่อว่าไม่ประมาทในการบูชายัญญ

ชนแม่เหล่าใด ให้ สละ บริจาคยัญญ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป เป็นผู้ทำโดยเอื้อเพื่อ ฯลฯ มีทางแห่งยัญญนั้นเป็นใหญ่ ชนแม่เหล่านั้น ... ชื่อว่าไม่ประมาทในการบูชายัญญ รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ... ชนเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญญ ... บ้างไหม

คำว่า **ผู้นิรทุกข์... ได้ข้ามชาติและชราได้บ้างไหม** อธิบายว่า ได้ข้าม คือ ข้ามได้แล้ว ข้ามพ้นแล้ว ก้าวล่วง ล่วงเลยชรา และมรณะได้บ้างไหม

คำว่า **ผู้นิรทุกข์** เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ผู้นิรทุกข์ นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง รวมความว่า ผู้นิรทุกข์ ... ได้ข้ามชาติและชราบ้างไหม

คำว่า **ข้าพระองค์ทูลถามปัญหานั้น** ในคำว่า **ข้าแต่พระผู้มีพระภาค** **ข้าพระองค์ทูลถามปัญหานั้น** ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ ด้วยเถิด อธิบายว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น คือ ทูลขอปัญหานั้น ทูลอัญเชิญปัญหานั้น ทูลให้ประกาศปัญหานั้น ขอได้โปรดตรัสบอกปัญหานั้น

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นลัทธิกัมมัตถุติ^๑

คำว่า **ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด** อธิบายว่า ขอโปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงลุลถามว่า

(ท่านปุลณกะลุลถาม ดังนี้)

ฤๅชี มนุชะ กษัตริย์ พราหมณ์บางพวกเหล่านี้
จำนวนมากในโลกนี้ พวกกันบูชายัญแก่เทวดาทั้งหลาย
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้วิรูทุกซ์
ชนเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในการบูชายัญ
ได้ข้ามชาติและชราได้บ้างไหม ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
ข้าพระองค์ขอลุลถามปัญหานี้
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

[๑๕] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุลณกะ)

ชนเหล่านั้นหวัง ขึ้นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชายัญ
เพราะอาศัยลามก จึงมุ่งหวังลามก
เราขอกล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบกรรมบูชายัญ
เป็นผู้กำหนดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ (๔)

คำว่า **หวัง** ในคำว่า **ชนเหล่านั้นหวัง ขึ้นชม มุ่งหวังจึงพากันบูชายัญ** อธิบายว่า **หวัง** คือ ต้องการ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมายการได้รูป การได้เสียง การได้กลิ่น การได้รส การได้โผฏฐัพพะ การได้บุตร การได้ภรรยา การได้ทรัพย์ การได้ยศ การได้ความเป็นใหญ่ การได้อัตภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาล การได้อัตภาพในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ... ในตระกูลคหบดีมหาศาล การได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นจาตุมหาราชิกา ฯลฯ ในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา รวมความว่า **หวัง**

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๔๖-๔๘

คำว่า **ขึ้นชม** ได้แก่ ขึ้นชมยัญ ขึ้นชมผล หรือขึ้นชมบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา
ชนทั้งหลายขึ้นชมยัญ เป็นอย่างไร

คือ ชนทั้งหลายขึ้นชม คือ ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เราให้ของน่ารัก
เราให้ของน่าพอใจ เราให้ของประณีต เราให้ของตามกาลเวลา เราให้ของสมควร
เราเลือกให้ เราให้ของไม่มีโทษ เราให้เป็นประจำ เราเมื่อกำลังให้จิตก็เลื่อมใส
ชนทั้งหลายขึ้นชมยัญ เป็นอย่างนี้

ชนทั้งหลายขึ้นชมผล เป็นอย่างไร

คือ ชนทั้งหลายขึ้นชม คือ ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า เพราะยัญนี้
เป็นต้นเหตุจักได้รูป ... จักได้เสียง ... จักได้กลิ่น ... จักได้รส ... จักได้โณภูมิจักได้
... จักได้อัตภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ฯลฯ ใน
หมู่เทพชั้นพรหมกายิกา ชนทั้งหลายขึ้นชมผล เป็นอย่างนี้

ชนทั้งหลายขึ้นชมบุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นอย่างไร

คือ ชนทั้งหลายขึ้นชม ยกย่อง พรรณนา สรรเสริญว่า บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา
คือ บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณาถึงพร้อมด้วยชาติ ถึงพร้อมด้วยโคตร ชำนาญมนตร์^๑
ทรงจำมนตร์ได้ เรียนจบไตรเพท^๒ พร้อมทั้งนิมิตทุกศาสตร์^๓ เกฏศาสตร์^๔
อักษรศาสตร์^๕ และประวัติศาสตร์^๖ รู้ตัวบท และไวยากรณ์ ชำนาญในโลกายต-
ศาสตร์^๗ และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ^๘ เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติ

^๑ มนตร์ ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๒ ไตรเพท ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๓ นิมิตทุกศาสตร์ ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๔ เกฏศาสตร์ ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๕ อักษรศาสตร์ ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๖ ประวัติศาสตร์ ดูเชิงอรรถข้อ ๔๕/๘

^๗ โลกายตศาสตร์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องราวที่เหลือเชื่อ ถ้าบุคคลเชื่อคัมภีร์นี้แล้วจะไม่อยากทำบุญ
(ที.ลี้.อ. ๒๕๖/๒๒๓, ขุ.จุ.อ. ๑๕/๑๔)

^๘ ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่า มนตร์
เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา (ที.ลี้.อ. ๒๕๖/๒๒๓,
ขุ.จุ.อ. ๑๕/๑๔)

เพื่อกำจัดโรค ประสจากโทษ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทษ ประสจากโทษ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทษ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ชนทั้งหลายผู้ควรแก่ทักษิณา เป็นอย่างนี้ รวมความว่า หวัง ชื่นชม

คำว่า **มุ่งหวัง** อธิบายว่า ชนทั้งหลาย มุ่งหวังการได้รูป มุ่งหวังการได้เสียง การได้กลิ่น การได้รส การได้โผฏฐัพพะ การได้อัตภาพในตระกูลกษัตริย์มหาศาล ฯลฯ มุ่งหวังการได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา รวมความว่า หวัง ชื่นชม มุ่งหวัง

คำว่า **จึงพากันบูชา** อธิบายว่า จึงพากันบูชา คือ จึงพากันให้ สละ บริจาคจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ข้าว น้ำ ผ้า ยาน พวงดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก เครื่องประทีป รวมความว่า ชนเหล่านั้น หวัง ชื่นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชา

คำว่า **ปุลณกะ** เป็นคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุลณกะ

คำว่า **เพราะอาศัยลาภ จึงมุ่งหวัง** อธิบายว่า เพราะอาศัยการได้รูป จึงมุ่งหวัง เพราะอาศัยการได้เสียงจึงมุ่งหวัง ฯลฯ เพราะอาศัยการได้อัตภาพในหมู่เทพชั้นพรหมกายิกา จึงมุ่งหวัง คือ ปรรณากาม รวมความว่า เพราะอาศัยลาภ จึงมุ่งหวัง

คำว่า **เราขอกล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชา** เป็นผู้กำหนด ยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ ได้แก่ ผู้บูชาตรัสเรียกว่า ชนเหล่านั้น

คำว่า **ผู้ประกอบการบูชา** ได้แก่ ผู้ประกอบ คือ ผู้ชวนชวน ผักไผ่ ใฝ่ใจในการประกอบการบูชา คือ ประพฤติในการบูชา นั้น มากด้วยการบูชา นั้น หนักในการบูชา นั้น เอนไปในการบูชา นั้น โอนไปในการบูชา นั้น โนมไปในการบูชา นั้น น้อมใจไปในการบูชา นั้น มีการบูชา นั้นเป็นใหญ่ รวมความว่า ชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบูชา

คำว่า **เป็นผู้กำหนดยินดีในภพ** อธิบายว่า ตัณหา ตรัสเรียกว่า ความกำหนดในภพ ได้แก่ ความพอใจในภพ ความกำหนดในภพ ความเพติดเพลินในภพ ตัณหาในภพ ความเยื่อใยในภพ ความกระหายในภพ ความเร่าร้อนในภพ ความลุ่มหลงในภพ ความหมกมุ่นในภพ ในภพทั้งหลาย ชนเหล่านั้น กำหนด ติดใจ คลั่งไคล้ หลงใหล หมกมุ่น ติด ข้อง พัวพันในภพทั้งหลาย ด้วยความกำหนดในภพ รวมความว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชาญญ เป็นผู้กำหนดยินดีในภพ

คำว่า **เราขอกล่าวว่า ... ข้ามชาติและชราไปไม่ได้** อธิบายว่า เราขอกล่าว คือ บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศว่า ชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบูชาญญ กำหนดยินดีในภพ ข้ามไม่ได้ คือ ข้ามไปไม่ได้ ข้ามพ้นไม่ได้ ก้าวล่วงไม่ได้ ล่วงเลยชาติชราและมรณะไปไม่ได้ คือ ไม่ออก ไม่สลัดออก ก้าวไม่พ้น ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยชาติชราและมรณะ หมุนวนอยู่ ภายในชาติชราและมรณะ ภายในหนทางแห่งสงสาร คือ ไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะย้ายยี่ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเร้น ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย รวมความว่า เราขอกล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชาญญ เป็นผู้กำหนดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ)

ชนเหล่านั้นหวัง ขึ้นชม มุ่งหวัง จึงพากันบูชาญญ

เพราะอาศัยลาภ จึงมุ่งหวังกาม

เราขอกล่าวว่า ชนเหล่านั้นผู้ประกอบการบูชาญญ

เป็นผู้กำหนดยินดีในภพ ข้ามชาติและชราไปไม่ได้

[๑๖] (ท่านปุณณกะทูลถาม ดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์

ถ้าชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบูชาญญ

ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ด้วยญญทั้งหลาย

**ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้
ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามชาติและชราได้
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานั้น
ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด (๕)**

คำว่า ถ้าชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบุญช้ายัญ ข้าม ... ไปไม่ได้ อธิบายว่า ชนเหล่านั้นผู้บุญช้ายัญ ผู้ประกอบการบุญช้ายัญ เป็นผู้กำหนดยินดีในภพข้ามไม่ได้ คือ ข้ามไปไม่ได้ ข้ามพ้นไม่ได้ ก้าวล่วงไม่ได้ ล่วงเลยชาติชราและมรณะไปไม่ได้ ได้แก่ ไม่ออก ไม่สลัดออก ก้าวไม่พ้น ไม่ก้าวล่วง ไม่ล่วงเลยจากชาติชราและมรณะ คือ หมุนวนอยู่ในชาติชราและมรณะ ภายในหนทางแห่งสงสาร คือ ไปตามชาติชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะย่ำยี ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย รวมความว่า ถ้าชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบุญช้ายัญ ข้าม... ไปไม่ได้

คำว่า ดังนี้ ในคำว่า ท่านปุลณกะทูลถาม ดังนี้ เป็นบทสนธิ ฯลฯ ท่านปุลณกะ

คำว่า ด้วยยัญทั้งหลาย ในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ด้วยยัญทั้งหลาย ได้แก่ ด้วยยัญเป็นอันมาก ด้วยยัญชนิดต่าง ๆ ด้วยยัญมากมาย

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง รวมความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ... ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ด้วยยัญทั้งหลาย

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามชาติและชราได้ อธิบายว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ข้ามได้ คือ ข้ามไปได้ ข้ามพ้นไปได้ ก้าวล่วงไปได้ ล่วงเลยชาติชราและมรณะไปได้

คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้ เป็นคำกล่าวที่มีความเคารพและความยำเกรง

คำว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ในคำว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด อธิบายว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ คือ ทูลขอปัญหานี้ ทูลอัญเชิญปัญหานี้ ทูลให้ทรงประกาศปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้ด้วยเถิด รวมความว่า ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้

คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า พระผู้มีพระภาค นี้ เป็นสัจฉิกาบัญญัติ^๑

คำว่า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้ด้วยเถิด อธิบายว่า ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศด้วยเถิด รวมความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้ ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ด้วยเหตุนี้ พราหมณ์นั้นจึงทูลถามว่า

(ท่านปุณณกะทูลถาม ดังนี้)

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์

ถ้าชนเหล่านั้น ผู้ประกอบการบุญช้ายัญ

ข้ามชาติและชราไปไม่ได้ด้วยยัญทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้

ใครเล่าในเทวโลกและมนุษยโลก ข้ามชาติและชราได้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ขอทูลถามปัญหานี้

ขอพระองค์โปรดตรัสบอกปัญหานี้แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

[๑๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ)

เรากล่าวว่า บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ฯ

เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก

บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์

ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว (๖)

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๔๖-๔๘

คำว่า เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก อธิบายว่า ญาณ ตรัสเรียกว่า สังข ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ^๑

ว่าด้วยฝั่งนี้และฝั่งโน้น

คำว่า ฝั่งนี้และฝั่งโน้น อธิบายว่า

อัตภาพของตน ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้

อัตภาพของผู้อื่น ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณของตน ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้

รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณของผู้อื่น ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

อายตนะภายใน ๖ ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้ อายตนะภายนอก ๖ ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

มนุษย์โลก ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้ เทวโลก ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

กามธาตุ ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้ รูปธาตุ อรูปธาตุ ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

กามธาตุ รูปธาตุ ตรัสเรียกว่า ฝั่งนี้ อรูปธาตุ ตรัสเรียกว่า ฝั่งโน้น

คำว่า เพราะทราบชัดฝั่งนี้และฝั่งโน้นในโลก อธิบายว่า เพราะทราบชัด คือ เพราะรู้ ทราบ เทียบเคียง พิจารณา ทำให้กระจ่าง ทำให้แจ่มแจ้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ฯลฯ เป็นโรค ฯลฯ เป็นดุจหัวฝี ฯลฯ เป็นดุจลูกศร ฯลฯ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป รวมความว่า เพราะทราบชัดฝั่งนี้ และฝั่งโน้นในโลก

คำว่า ปุณณกะ ในคำว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ เป็นคำ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพราหมณ์นั้นโดยชื่อ

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๕/๕๘

คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความเคารพ ฯลฯ คำว่า **พระผู้มีพระภาค** นี้ ฯลฯ รวมความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ

คำว่า **บุคคลใด** ในคำว่า **บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ** ได้แก่ พระอรหันตชีณาสพ

คำว่า **ความหวั่นไหว** ได้แก่ ความหวั่นไหวเพราะตัณหา ความหวั่นไหวเพราะทิฐิ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส ความหวั่นไหวเพราะกาม ความหวั่นไหวเหล่านี้ ไม่มี คือ ไม่มีอยู่ ไม่ปรากฏ หามีได้แก่บุคคลใด ได้แก่ ท่านละได้แล้ว ตัดขาดแล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว

คำว่า **ไหน ๆ** ได้แก่ ไหน ๆ คือ ที่ไหน ๆ ไหน ๆ ภายใต ภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก ฯลฯ อายตนโลก^๑ รวมความว่า บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ

ว่าด้วยผู้สงบ ปราศจากวัน

คำว่า **เป็นผู้สงบ** ในคำว่า **เรากล่าวว่า... บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากวัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง** ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว อธิบายว่า

ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะสงบราคะ

ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะสงบโทสะ

ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะสงบโมหะ

คือ เป็นผู้สงบแล้ว เข้าไปสงบแล้ว สงบเย็นแล้ว ดับแล้ว ระวังแล้ว เพราะสงบ ระวัง สงบเย็น เผา ดับ ปราศจาก สงบระงับโกธะ ... อุปนาหะ ... มักขะ ... ปฬาสะ ... อิสสา ... มัจฉริยะ ... มายา ... สาถะ ... ถัมภะ ... สรรัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ ... กิเลสทุกชนิด ...

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๑/๔๓

ทุจรีตทุกทาง ... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความเร่าร้อนทุกสถาน ...
ความเดือดร้อนทุกประการ ... อกุศลาสักขารทุกประเภท รวมความว่า เป็นผู้สงบ

คำว่า **ปราศจากวัน** อธิบายว่า กายทุจรีต พระอรหันตชีณาสพขจัดได้แล้ว
คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปแล้ว วจิตุจรีต มโนทุจรีต
พระอรหันตชีณาสพขจัดได้แล้ว คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้
หมดสิ้นไปแล้ว

ราคะ ... โทสะ ... โมหะ พระอรหันตชีณาสพขจัดได้แล้ว กำจัด ทำให้แห้ง
ทำให้เหือดแห้ง ทำให้หมดสิ้นไปแล้ว

โกธะ ... อุปนาหะ ... มกฺขะ ... ปสาสะ ... อีสสา ... มัจฉริยะ ... มายา
... สาถะเยยะ ... ถัมภะ ... สารัมภะ ... มานะ ... อติมานะ ... มทะ ... ปมาทะ
... กิเลสทุกชนิด ... ทุจรีตทุกทาง ... ความกระวนกระวายทุกอย่าง ... ความ
เร่าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ ... อกุศลาสักขารทุกประเภท
พระอรหันตชีณาสพขจัดได้แล้ว คือ กำจัด ทำให้แห้ง ทำให้เหือดแห้ง ทำให้
หมดสิ้นไปแล้ว

อีกนัยหนึ่ง ควัน ตรัสเรียกว่าความโกรธ

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

พราหมณ์ ท่านมีมานะเป็นเครื่องหาบ
มีความโกรธเป็นควัน มีความเป็นคนพูดเท็จเป็นถ้ำ
มีลิ้นเป็นท้าวพิ มีหัวใจเป็นที่บูชาไฟ
ตนที่ฝึกดีแล้วเป็นความรุ่งเรืองของบุรุษ^๑

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งความโกรธ ๑๐

อีกนัยหนึ่ง ความโกรธย่อมเกิดเพราะเหตุ ๑๐ อย่าง คือ

๑. เพราะสำคัญว่า ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา

^๑ ส.ส. ๑๕/๑๙๕/๒๐๓

๒. เพราะสำคัญว่า ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๓. เพราะสำคัญว่า ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๔. ฯลฯ ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๕. ฯลฯ ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๖. ฯลฯ ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา
๗. ฯลฯ ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา
๘. ฯลฯ ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา
๙. ฯลฯ ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๑๐. ความโกรธเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร

ใจปองร้าย มุ่งร้าย ขัดเคือง ชุ้นเคือง เคือง เคืองมาก เคืองตลอด ชัง ชิงชังเกลียดชัง ใจพยาบาท ใจแค้นเคือง ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความไม่แช่มชื่นแห่งจิตเห็นปานนี้ นีตรัสเรียกว่า ความโกรธ

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความโกรธมาก ความโกรธน้อย บางครั้งความโกรธเพียงทำให้ใจชุ่มมัว ยังไม่ถึงกับหน้าเจ้าหน้าอาก็มี บางครั้งความโกรธเพียงทำให้หน้าเจ้าหน้าอ แต่ยังไม่ถึงกับคางสั้นก็มี บางครั้งความโกรธเพียงทำให้คางสั้น แต่ยังไม่ถึงกับพูดคำหยาบก็มี บางครั้งความโกรธเพียงทำให้พูดคำหยาบ แต่ยังไม่ถึงกับตาขวางมองทิศมองทางก็มี บางครั้งความโกรธเพียงทำให้ตาขวางมองทิศมองทาง แต่ยังไม่ถึงกับคว่ำไม้คว้ามืดก็มี บางครั้งความโกรธเพียงทำให้คว่ำไม้คว้ามืด แต่ยังไม่ถึงกับเสียดเงื้อมไม้และมิด(ที่ถือไว้)ก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่ทำให้เสียดเงื้อมไม้และมิด แต่ยังไม่ถึงกับลงมือฟาดฟันก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่ฟาดฟัน แต่ยังไม่ถึงกับทำให้เกิดบาดแผลก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่ทำให้เกิดบาดแผล แต่ยังไม่ถึงกับทำให้กระดูกหักก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่ทำให้กระดูกหัก แต่ยังไม่ถึงกับทำให้อวัยวะขาดหลุดไปก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่

ทำให้อวัยวะขาดหลุดไป แต่ยังไม่ถึงกับทำให้เสียชีวิตก็มี บางครั้งความโกรธเพียงแต่ทำให้ผู้อื่นเสียชีวิต แต่ยังไม่ถึงกับทำให้ดำรงอยู่เพื่อฆ่าตนเองก็มี เมื่อใดความโกรธทำให้ฆ่าบุคคลอื่นแล้วฆ่าตนเองเสียด้วย เมื่อนั้น ความโกรธเป็นไปรุนแรงมาก ถึงความเป็นสิ่งร้ายแรงอย่างยิ่ง ความโกรธนั้น ผู้ใดละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้ที่นั้นตรัสเรียกว่า ปราศจากควัน

ชื่อว่าปราศจากควัน เพราะเป็นผู้ละความโกรธได้แล้ว ชื่อว่าปราศจากควัน เพราะเป็นผู้กำหนดรู้ที่ตั้งแห่งความโกรธได้แล้ว ชื่อว่าปราศจากควัน เพราะเป็นผู้เข้าไปตัดเหตุแห่งความโกรธได้แล้ว

คำว่า **ไม่มีทุกข์** อธิบายว่า ราคะเป็นทุกข์ โทสะ โมหะ โภคะ อุปาทะ ฯลฯ อกุศลลาภสังขารทุกประเภทเป็นทุกข์ ความทุกข์เหล่านี้ผู้ใดละได้แล้ว คือ ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้ที่นั้นตรัสเรียกว่า ไม่มีทุกข์

คำว่า **ไม่มีความหวัง** อธิบายว่า ตัณหาตรัสเรียกว่า ความหวัง ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิขมา อกุศลมูลคือโลภะ^๑ ความหวัง คือ ตัณหาเหล่านี้ผู้ใดละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้ที่นั้นตรัสเรียกว่า ไม่มีความหวัง

คำว่า **ชาติ** ได้แก่ การเกิด คือ การเกิดขึ้น การกำวลง (สู่ครรภ์) การบังเกิด การบังเกิดขึ้น ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย การได้อายตนะในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ

คำว่า **ชรา** ได้แก่ ความแก่ คือ ความทรุดโทรม ความเป็นผู้มีฟันหัก ความเป็นผู้มีผมหงอก ความเป็นผู้มีหนังเหี่ยว ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์^๒ ทั้งหมดในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของสัตว์เหล่านั้น ๆ

คำว่า **เรากล่าวว่า ... บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว** อธิบายว่า เรากล่าว คือ บอก แสดง

^๑ ดูรายละเอียดข้อ ๒/๕๐-๕๑

^๒ อินทรีย์ ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (ขุ.จ.อ. ๑๗/๑๗)

บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศว่า เป็นผู้สงบ ปราศจากควัน
ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ข้ามได้ คือ ข้ามไปได้ ข้ามพ้นไปได้ ก้าวล่วงไปได้
ล่วงเลยชาติขรามรณะไปได้ รวมความว่า เรากล่าวว่า ... บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ
ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง เชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

(พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ปุณณกะ)

เรากล่าวว่า บุคคลใดไม่มีความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ
เพราะทราบชัดดังนี้และผังโน้นในโลก
บุคคลนั้นเป็นผู้สงบ ปราศจากควัน ไม่มีทุกข์
ไม่มีความหวัง เชื่อว่าข้ามชาติและชราได้แล้ว

พร้อมกับการจบคาถา ฯลฯ ปุณณกมาณพประกอบอัญชลี นั่งลงนมัสการ
พระผู้มีพระภาคโดยประกาศว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดา
ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก”

ปุณณกมาณวปัญหานิทเทศที่ ๓ จบ